

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
June / Haziran 2020, 24 (1): 565-586

**Hız. Peygamber'e Soru Sorma Yasağı - Tarihi Gerçekliği,
Mahiyeti ve Hikmeti**

*The Ban on Asking the Prophet Muđammad: Its historical Reality,
Nature and Significance*

Şuayip Seven

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Hadis Anabilim Dalı
*Assistant Professor, Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Studies,
Department of Hadith
Ankara, Turkey*

suayip.seven@asbu.edu.tr <http://orcid.org/0000-0002-5034-9679>

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 15 March /Mart 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 1 June /Haziran 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 June / Haziran 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June /Haziran

Volume / Cilt: 24 **Issue / Sayı:** 1 **Pages / Sayfa:** 565-586

Cite as / Atıf: Seven, Şuayip. "Hz. Peygamber'e Soru Sorma Yasağı - Tarihi Gerçekliği, Mahiyeti ve Hikmeti [The Ban on Asking the Prophet Muđammad: Its historical Reality, Nature and Significance]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 24/1 (Haziran 2020), 565-586.

<https://doi.org/10.18505/cuid.704049>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/pub/cuid>

The Ban on Asking the Prophet Muḥammad: Its historical Reality, Nature and Significance

Abstract: In the ḥadīth sources it is being conveyed that the companions (*ṣaḥāba*) refrained from asking questions to the Prophet. This situation is generally associated with the verse of *sūrat al-Mā'ida* 5:101. An-Navvās b. Sam'ān (d. 50/670), Abū Umāma al-Bāhilī (d. 86/705) and Anas b. Mālik (d. 93/711-12) are among the companions who consider this situation as *the ban on the asking questions*. The concern that asking questions may cause additional obligations that were not presumed to be obligatory also attracts attention in these records. Keeping all numerous questions addressed to the Prophet in mind we may ask if there is a Prophetic prohibition on asking questions. We will seek an answer to this question, which constitutes the main axis of this article, especially in the framework of the narrations mentioned among the reasons of the *al-Mā'ida* 101. We will evaluate the information concerned in their historical context and internal coherence inductively. Our investigation differs in this respect from the investigations, which dealt with the disapproval of excessive and unnecessary questions. As a result of our research, we think that it is possible to talk about *a ban on asking questions* about religious issues in the last three years of the Medina period. We will first discuss the dating and nature of this ban, from which only Bedouin and visitors who come to Madina were excluded. Then, we especially will evaluate the theological consequences of answer of the Prophet, which mentioned in the same context, of whether the pilgrimage is religious duty for every year. In the last part of the article, the prohibition of asking questions will be discussed in the light of Hans-Georg Gadamer's principle "Der hermeneutische Vorrang der Frage", which deals with the effect of the questions on the direction and nature of the answer.

Summary: It is reported in Qur'ān and Ḥadīth that the Prophet Muḥammad (PBUH) was asked a lot of questions and he responded based on the revealed knowledge or his own. He did not like the questions which remain outside of the daily religious life like the questions whether he is able to know the end of the world or to show miracle. There are some reports which convey that the Prophet frowned upon some questions because they could cause new assignments or lead to complicate the existing ones. The Companions like an-Nawwās b- Sam'ān (d. 50/670), Abū Umāma al-Bāhilī (d. 86/705) and Anas b. Mālik (d. 93/711-12) have been describing this situation as *the ban of asking of religious implications*.

This issue which companions formulated exactly as *the ban of the asking questions* was regarded in research until now just as the depreciation of the Prophet upon the unnecessary questions. In this interpretation the idea played a role that the ban of the asking may not conform to the religious pedagogic of the Prophet and the real existence of a lot of asked questions contradict that. Therefore the imperative "do not ask" in *al-Mā'ida* 5:101 (O believers, do not ask about things which, if made known to you, may vex you) were interpreted not as the prohibition of the asking questions in real sense, but as just the depreciation of the unnecessary questions.

We argue that it is possible to talk about a prohibition of the asking questions in real sense. We are of the view that the asking to religious matters was prohibited in the last years of the Medina period. In a time of Madina period when the fundamental principles of Islam emerged the questions of companions let the Prophet think that they may lead to additional religious obligations. Therefore the Prophet warned his companions in these words: "Do not ask me about the details of the things which I do not mention to you" and "Allāh Ta'ālā has remained silent about some things, out of compassion for you, not forgetfulness so do not seek after them."

The imperative "do not ask" in *al-Mā'ida* 5:101 has to been understood in the light of the Prophet's advice as quoted above. According to the expressions of the companions reported in hadith collections, it is obvious that the imperative "do not ask" signifies not only "do not ask unnecessary questions", but "do not ask questions related to theology matters in general".

Anas b. Mâlik served the Prophet nine or ten years and was not criticised by the Prophet anytime. A companion like Anas cannot have refrained from the asking questions because they may be unnecessary. Anas interpreted "do not ask" in *al-Mâ'ida* 5:101 in words: "We were forbidden in the Qur'ân that we ask the Prophet anything". Anas's observation reveals that the companions considered the "do not ask" in *al-Mâ'ida* 5:101 as a general prohibition for the questions to religious issue.

According to our research it seems this ban was promulgated in last three years of Medina Period, and Bedouin and visitors were excluded. Al-Nawwâs b. Sam'ân noticed that the ban of the asking questions was only for the residents in Medina: "I was in Medina one year. The reason why I did not stay in Medina was my wish to ask the Prophet a religious issue. So, whoever stayed in Medina was not permitted to ask the Prophet questions."

Abū Umāma al-Bâhilî interpreted the ban of the asking in *al-Mâ'ida* 5:101 as a general ban. He reported that the companions give a garment (*burda*) as gift to a Bedouin in order to let him ask the Prophet questions. The ban on asking questions in Medina was not related to unnecessary questions. It was indeed related to the questions that might have caused addition to already well-defined obligatory rulings in Islam.

Accordingly, the questions became unnecessary because they were asked in the time of revelation. With the ban of the asking the Prophet questions accentuated that God and his Messenger are aware what necessary and what was not. It means that God can intervene if it is necessary. For that they do not need ask the Prophet. Aṭ-Ṭabarî, al-Qurtûbî, en-Nawawî, Ibn Raġab el-Ĥanbalî and Ibn Ḥajar al-'Asqalânî are the scholars who interpreted the ban of asking in this general sense.

We especially will evaluate the theological consequences of the Prophet's response, as reported in the sources: "If I said yes, the pilgrimage will be a religious duty for every year." Here one may not misconstrue that the Prophet could determine the religious obligations arbitrarily. He meant that the believers have to practice only that which were revealed to them. The Prophet wanted to teach his followers the principle that became essential rule of Islamic jurisprudence: "What is not forbidden is permitted".

The Prophet did not perform *tarâwîh*-prayer in congregation in the month of fasting due to the apprehension that it might become obligatory for the believers and they would not be able to follow it. In this human reaction of the Prophet we see that the Prophet did not consider himself as the founder of the Islamic norms. In this context the following questions are important: Does God consider the human questions when making something obligatory? Is God influenceable in terms of His orders? Ibn Ḥajar observes: The scholars of *Ahl al-Sunnah* accept the causality in terms of the Islamic norms. Accordingly something can become a religious norm because the humans asked about that. But God's decision does not depend on the humans. God can consider human questions, if He so wills.

Keywords: Ḥadîth, The Questions of the Şahâba, The Ban on Asking the Prophet Muḥammad, Ijtihâd of the Prophet, Ḥadîth-Hermeneutics.

Hz. Peygamber'e Soru Sorma Yasağı - Tarihi Gerçekliği, Mahiyeti ve Hikmeti

Öz: Hadis kaynaklarımızda sahabenin bir dönem Hz. Peygamber'e (s.a.v) soru sormaktan geri durdukları rivayet edilmekte ve bu durum genellikle el-Mâ'ide 5/101 âyet-i kerîmesi ile ilişkilendirilmektedir. en-Nevvâs b. Sem'ân (öl. 50/670), Ebû Umâme el-Bâhilî (öl. 86/705) ve Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12) *soru sormanın kendilerine yasaklandığını* söyleyen sahâbiler arasında yer alır. Soru sormanın önceden farz olmayan bazı uygulamaların farz olmasına sebep olabileceği endişesi yine bu rivayetlerde dikkat çekmektedir. Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'e yöneltilmiş onca soruların varlığına rağmen, Hz. Peygamber'in uyguladığı *bir tür soru sorma yasağından* bahsetmek mümkün müdür? Makalenin temel eksenini oluşturan bu soruya, özellikle el-Mâ'ide 101'in nüzûl sebepleri arasında zikredilen rivayetleri tarihsel bağlam ve iç tutarlılık (internal coherence) ilkelerince tümevarımsal şekilde değerlendirerek

568 | Şuayip Seven. Hz. Peygamber'e Soru Sorma Yasağı - Tarihi Gerçekliği, Mahiyeti ...

cevap arayacağız. Araştırmamız bu yönüyle çok ve gereksiz soru sormanın kerih görülmesi şeklindeki yaklaşımlardan farklılık arz etmekte ve ayrılmaktadır. Medine'ye dışarıdan gelen bedevi ve ziyaretçi grupların istisna edildiği bu yasağın önce tarihlendirilmesi ve mahiyetini ele alacağız. Daha sonra bu bağlamda rivayet edilen Hz. Peygamber'in hac ibadetinin her yıl mı olduğuna dair soruya verdiği cevabının teolojik uzantıları üzerinde duracağız. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in dini hükümlerin belirlenmesindeki konumuna dair rivayetler değerlendirilecek, soru sorma yasağı ile Hz. Peygamber'in dini hükümleri tebliğ ve tebyîn görevleri arasındaki ilişki tartışılacaktır. Makalenin son kısmında soru sorma yasağı, sorunun cevabın yönü ve mahiyeti üzerindeki etkisini konu alan Hans-Georg Gadamer'in "*sorunun hermeneütik üstünlüğü (Der hermeneutische Vorrang der Frage)*" prensibi çerçevesinde değerlendirilecektir.

Özet: Kur'ân-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde, Hz. Peygamber'e bir çok soru sorulduğu ve Hz. Peygamber'in bunları bazen vahiy bilgisi bazen de kendi içtihadı ile cevaplandığı bildirilmektedir. Günlük dini hayatın ihtiyaçları dışında kalan kıyametin saatine dair soruları ve mucize taleplerini ise Hz. Peygamber hoş karşılamamıştır. Bir kısım rivayetler Hz. Peygamber'in yeni dini hükümlere yol açacak ya da mevcut dini hükmü daha da zorlaştıracak türden soruları kerih gördüğünden bahseder. Bu durumu en-Nevvâs b. Sem'ân (öl. 50/670), Ebû Umâme el-Bâhilî (öl. 86/705) ve Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12) gibi sahâbiler dini konularda soru sormanın kendilerine yasaklandığı şeklinde ifade etmişlerdir. Bu zamana kadar yapılan araştırmalarda bu sahabilerin bahsetmiş oldukları soru sorma yasağı sadece gereksiz ve çok soru sormanın kerih görülmesi şeklinde değerlendirilmiştir. Bunda muhtemelen hem Hz. Peygamber'e sorulmuş onca soruların varlığı hem de soru yasağının pedagojik anlamda Hz. Peygamber'in irşad metoduyla uyuşmayacağı görüşü etkili olmuştur. Bundan dolayı el-Ma'ide 5/101 ayetindeki "*Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde, sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın. Eğer Kur'an indirilirken bunlara dair soru sorarsanız size açıklanır*" ifadeleri gereksiz soru sormanın kerih görüldüğü şeklinde yorumlanmıştır. Biz bu çalışmada Medine döneminin son yıllarında dini konulara dair gerçek anlamda bir soru sorma yasağından bahsetmenin mümkün olduğu tezini savunuyoruz.

Hz. Peygamber günlük dini hayatta baş gösteren soru ve sorunlara her zaman ilgi göstermiş ve çözümler getirmiştir. Sahabenin soruları dini hükümlerin genel hatları ile belirlendiği Medine döneminin son yıllarında Hz. Peygamber'de yeni soruların yeni hükümlere yol açabileceği endişesine yol açmıştır. Hz. Peygamber bundan dolayı sahabeye "Ben size bir şey söylemedikçe, beni bırakın (bana sorular sormayın)" ve "Allah Teâlâ bazı konularda unuttuğundan dolayı değil, size karşı rahmetinden dolayı, susmuştur onları araştırıp soruşturmayın!" uyarılarında bulunmuştur. Kanaatimizce Hz. Peygamber'in bu uyarıları ile el-Mâ'ide 5/101'de bahsedilen "soru sormayın" ifadesini aynı bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Bu durumu gereksiz soru sormanın kerih görülmesinden ziyade dini konulara ilişkin genel bir soru sorma yasağıyla açıklamak bu yönde sahabilerden nakledilen şahsi tecrübelerin sıyak ve sıbakına daha uygun olduğu görünmektedir. Enes b. Mâlik gibi küçüklüğünden beri Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunmuş bir sahibinin "soru sormak bize yasaklanmıştı, akıllı bir bedevinin gelip soru sorması ve Hz. Peygamber'in ona vereceği cevapları dinlememiz bizi memnun ederdi" ifadesini gereksiz soru sormanın kerih görülmesi ile açıklamak yetersiz kalmaktadır. Hz. Peygamber'e dokuz on yıl hizmet etmiş ve O'nun hiçbir zaman eleştirisine maruz kalmamış Enes, sorularının gereksiz olacağı için değil, onun ifadesi ile "soru sormanın yasaklanmasından" dolayı Hz. Peygamber'e soru sormaktan geri durmuştur. Enes'in bu tutumu, el-Ma'ide 5/101'deki "soru sormayın" emrinin sahabe tarafından dini hükümlere dair genel bir soru sorma yasağı olarak algılandığını ve uyguladığını göstermektedir. Araştırmalarımız bu yasağın Medine döneminin yaklaşık son üç yılında uygulandığı ve bundan bedevi ve ziyaretçi grupların muâf tutulduğuna işaret etmektedir. Bunu en-Nev'âs b. Sem'ân şöyle ifade etmiştir: "Medine'de Hz. Peygamber ile bir sene kaldım. Medine'de muhacir sıfatı ile sürekli kalmamı engelleyen tek sebep, Hz. Peygamber'e soru sorabilme arzumdur. Çünkü bir kişi Medine'ye muhacir olarak yerleşirse artık Hz. Peygamber'e soru sormazdı". Ebû Umâme el-Bâhilî ise el-Mâ'ide 101'deki ayeti kerimenin kendilerine Hz. Peygamber'e soru sormayı yasakladığını ve

bundan dolayı vedâ hacı esnasında Hz. Peygamber'e kendileri adına soru sorması için bir bedeviye bir bürde verdiklerini ifade eder.

Hz. Peygamber döneminde uygulanan soru sorma yasağı özü itibarı ile soruların aşırı ya da gereksiz olmaları ile alakalı değildir. Yeni hükümlere yol açabileceği sebebi ile Hz. Peygamber'in o güne kadar tebliğ ve tebyîn etmediği dini konulara dair soruların geneline kapsamaktadır. Bu anlamda dini hükümlere dair soru sormanın gereksiz oluşu, soruların mahiyetinden daha ziyade, bunların Kur'an'ın indiği döneme denk gelmesi ile alakalıdır. Bununla Kur'an'ın gerekli görüp temas etmediği her sorunun bizâtihi gereksiz olduğu vurgulanmıştır. Diğer bir ifade ile gerekli olan konuların insanların sorularından bağımsız olarak zaten Kur'an tarafından açıklanacağı ve Kur'an'ın değinmediği konuların ise gereksiz olduğu belirtilmektedir. eṭ-Ṭaberî başta olmak üzere el-Ḳurṭubî, en-Nevevî, İbn Recep el-Ḥanbelî ve İbn Ḥacer el-Askalânî gibi alimler Hz. Peygamber döneminde soru sorma yasağının varlığından sarîh bir şekilde bahsetmişler ve bunu yeni dini hükümlerin inmesine yol açabileceği endişesi ile açıklamışlardır.

Hz. Peygamber'in bu bağlamda bir bedevinin "hac her yıl mı farz" sorusuna karşı, "evet deseydim, her yıl farz olacaktı" şeklinde uyarısı dini hükümlerin belirlenmesinde Hz. Peygamber'in rolü açısından önemlidir. Rivayetlerin genelinde Hz. Peygamber'in bununla dini hükümlerin mahiyetini ve kapsamını dilediği gibi tayin edebileceğini kasdetmediği, sadece muhtemel bir varsayımında doğabilecek zorluğa dikkat çektiği anlaşılmaktadır.

Soru sormanın yeni dini hükümlere yol açabileceği endişesi, Hz. Peygamber'in beşerî yönüne işaret etmesi bakımından önemlidir. Teravih namazının müminlerin üzerine farz olabileceği sebebi ile cemaatle kılmaktan geri durmasında ve hac ibadetinin her yıl mı olduğu sorusuna tepki göstermesinde Hz. Peygamber'in insanların soru ve talepleri ile dini hükümlerin alanının genişleyebileceği ve mü'minlerin bunları uygulamada güçlük çekebileceği kaygısını taşıdığını görüyoruz. Bundan dolayı Hz. Peygamber etrafındaki insanlara kendilerine tebliğ edilen emirlere tabi olmalarının yeterli olacağını söylemiş, kendisinin değinmediği konularda ise soru sormamalarını talep etmiştir. Hz. Peygamber'in bu uyarısı alimlerimiz tarafından "eşyada asl olan ibaha'dır" prensibi çerçevesinde tartışılmıştır.

Soru sorma yasağının teolojik uzantıları bağlamında şu sorular önem arz etmektedir: Allah Teâlâ, dinin kurallarını belirlemede mutlak yetki ve etki sahibi olduğu halde, neden insanların sorularında aşırı gitmesi sebebiyle bir şey helal iken haram ya da mübah iken farz kılınır? Allah Teâlâ emir ve nehiylerini belirlemede insanların sorularını dikkate alır mı? İbn Ḥacer bu soruya ilişkin olarak Ehl-i Sünnet ulemasının Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarında *ta'lîl*'in mümkün olduğunu yani Allah Teâlâ'nın emir ve nehiylerinde dünyalık bir sebebin olabileceğini, ancak bu sebebin emir ya da nehyin belirlenmesinde mutlak belirleyici olmadığı cevabını verdiklerini belirtir. Başka bir ifade ile İbn Ḥacer'e göre Allâh'ın ezelden takdir ettiği haram hükmünün sonradan bir insanın soracağı soru ile alakalı olması kabul edilebilir bir durumdur.

Hz. Peygamber'in yeni soruların yeni hükümlere yol açabileceği kaygısı, sorunun cevap üzerindeki etkisi açısından önemlidir. Soru ile cevap arasındaki anlam etkileşimi felsefede tartışılmış ve soruların cevabın mahiyeti ve yönü üzerinde etkisi müsellemler kabul edilmiştir. Makalede Hz. Peygamber'in getirdiği soru sorma yasağının böylesi felsefi bir zeminde tartışılabilirliğine işaret edilmiş ve bunun için Hans-Georg Gadamer'in "sorunun hermenötik üstünlüğü (*Der hermeneutische Vorrang der Frage*)" prensibine kısaca değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sahabenin Soruları, Hz. Peygamber'e Soru Sorma Yasağı, Hz. Peygamber'in İctihadi, Hadis-Hermenötisi.

Giriş

Sahabenin günlük yaşamlarında karşılaştıkları soru ve sorunların çözümü için Hz. Peygamber'e (s.a.v) sorular sordukları ve Hz. Peygamber'in bunları cevapladığı Kur'an-ı Kerim'de ve hadis kaynaklarında açıkça ifade edilmektedir. "Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine

570 | Şuayyip Seven. Hz. Peygamber'e Soru Sorma Yasağı - Tarihi Gerçekliği, Mahiyeti ...

*sorun!*¹ genel Kurânî prensibinin yanında, Hz. Peygamber'in kendisine soru sorulmasını biz-zat teşvik ettiği ve bunu "cehaletin şifası soru sormaktır"² şeklinde ifade ettiği rivayet edilmiştir.

Kur'an'da yer alan "hilaller,³ ne infak edileceği,⁴ kendilerine neyin helal kılındığı,⁵ kıyamet saati,⁶ ganimetler,⁷ kelâle,⁸ şarap,⁹ kumar,¹⁰ haram aylarda savaş,¹¹ yetimler¹² ve hayızlı kadınlar¹³" hakkındaki sorular sahabenin Hz. Peygamber'e soru sorduğunun kanıtları arasında yer alır.¹⁴

Özellikle Hz. Âişe örneğinde, sahabenin Hz. Peygamber'in ifadelerini ona sorular sorarak anlamaya çalıştıklarını ve hadislerinin içeriğini Kur'an'la karşılaştırdıklarını görüyoruz. Hz. Âişe, "hesaba çekilen azap görür,"¹⁵ hadisi ile "kitabı sağından verilenlerin hesabının kolay olacağı" ayetinin¹⁶ nasıl uzlaştırılması gerektiğini Hz. Peygamber'e sormuş ve Hz. Peygamber de ayette geçen hesapla amellerin arz edilmesi kastedildiğini ifade etmiştir.¹⁷

Diğer taraftan bir kısım rivayetler "Hz. Peygamber'e soru sormanın iyi görülmediği ya da yasaklandığından" bahsetmektedir. Bazı alimler bu durumun mutlak anlamda soru sormaya değil, sadece gereksiz ve çok soru sormaya yönelik olduğunu ifade etmiştir.¹⁸ Soru sormanın kerih görülmesi, henüz gerçekleşmemiş konular ile de irtibatlandırılmıştır.¹⁹ Ebû Bekr İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148), "Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde, sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın"²⁰ ayetinden henüz gerçekleşmemiş konulara ilişkin bir yasak istinbat edenleri gâfillikle itham etmiş ve ayette, sadece üzücü cevaplara götüren soruların yasaklandığını söylemiştir.²¹ Bunun yanında sahabenin Hz. Peygamber'e henüz gerçekleşmemiş,

¹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Nahl 16/43.

² "شفاء العي السؤال", Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Musned*, nşr. Şu'ayb el-Arnâvût, (b.y.: Muessesetu'r-Risâle, 1421/2011), 5/173 (No. 3056). Muhakkik Şu'ayb el-Arnâvût bu rivayete "hasen" hükmünü vermiştir.

³ el-Bakara 2/189.

⁴ el-Bakara 2/215.

⁵ el-Mâida 5/4.

⁶ el-A'râf 7/187.

⁷ el-Enfâl 8/1.

⁸ el-Nisâ 4/176.

⁹ el-Bakara 2/219.

¹⁰ el-Bakara 2/219.

¹¹ el-Bakara 2/217.

¹² el-Bakara 2/220.

¹³ el-Bakara 2/222.

¹⁴ bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "İmân", 5 (No. 11); İbn Hacer'e göre burada soruyu soran Ebû Mûsâ'nın kendisidir. Ahmed b. 'Alî b. Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-bârî serhu şâhîhi'l-buhârî*, thk. Muhibu'd-Dîn el-Haţîb (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 1/55; Buḥârî, "İtk" 2 (No. 2518), "el-İmân", 18 (No. 26).

¹⁵ "من حوسب غيب", Buḥârî, "İlm", 36 (No. 103).

¹⁶ "فسوّف يُحاسب حسبتاً يسيراً", el-İnşîkâk 84/8.

¹⁷ Buḥârî, "İlm", 36 (No. 103); krş. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/197; Ensar hanımlarının soru sormaktan çekinmediklerine dair bk. "ni'ma'n-nisâ'i nisâ'ul-'enşâr lem yamna'uhunna'l-hayâ'u 'en yetefakḥkahne fi'd-dîn", Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 42/73 (No. 25145); Buḥârî bu rivayeti "mu'allak" olarak kaydetmiştir. bk. Buḥârî, "İlm", 50.

¹⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/266.

¹⁹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Huseyn Selîm Esed Ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru'l-muğnî, 1412/2000), 1/244.

²⁰ "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنِّ أَشْيَاءَ إِن تَبَدَّلَ لَكُمْ سُؤُكُم وَإِن تَسْأَلُوا عَنْهَا جِئْنَا بِهَا بِرُءُوسِ السُّؤَالِ أَمْ لَمْ يُنَزَّلِ عَلَيْهَا الْكُتُبُ فَتَسْأَلُونَ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ", el-Mâ'ide 5/101.

²¹ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh (İbnu'l-'Arabî), *Aḥkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/215.

ancak gerçekleşmesi muhtemel konularda da sorular yönelttiği rivayet edilmektedir.²² Bunlar arasında Huzeyfe b. el-Yemân'ın Hz. Peygamber'e ileriki zamanlarda gelecek yöneticilere ve gerçekleşecek fitne olaylarına karşı nasıl bir tutum sergilenmesine dair sorusunu örnek verebiliriz.²³

Bütün bu görüşlere el-Mâ'ide 101'deki şu ayeti kerime temel teşkil etmiştir: "Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde, sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın. Eğer Kur'an indirilirken bunlara dair soru sorarsanız size açıklanır. (Hâlbuki) Allah onları bağışlamıştır. Allah, çok bağışlayandır, halîmdir".²⁴ Elimizdeki bir kısım rivayetler ayette bahsi geçen soru sorma yasağının gereksiz, aşırı ya da henüz gerçekleşmemiş olaylara yönelik sorulardan ziyade yeni dini hükümleri doğuracak nitelikteki sorulara yönelik genel bir yasak olduğu izlenimini vermektedir.

Nevvâs b. Sem'ân, Enes b. Mâlik ve Ebû Umâme el-Bâhilî gibi sahâbilerden aktarılan bu yöndeki haberler Hz. Peygamber döneminde dini hükümlere dair belli bir dönem soru sormanın genel anlamda yasaklandığını göstermektedir. Bu rivayetlerden hareketle el-Kurtubî (öl. 656/1258),²⁵ en-Nevevî (öl. 676/1277),²⁶ İbn Receb el-Ĥanbelî (öl. 795/1393)²⁷ ve İbn Ĥacer el-'Askalânî (öl. 852/1449)²⁸ gibi alimler Hz. Peygamber'in günlük hayatın ihtiyaçları ile alakası olmayan dini konularda soru sormaya izin vermediğini ve bundan sadece Medine dışından gelen bedevi ya da ziyaretçi grupları istisna tuttuğunu belirtirler. İbn Ĥacer, soru sormanın yasaklandığından bahseden rivayetler ile Hz. Peygamber'e sahabe tarafından sorular sorulduğu gerçeği arasındaki tenakuzu, "bu sorular el-Mâ'ide 101'deki soru sorma yasağından önce sorulmuş olabilir" şeklinde gidermeye çalışır. İbn Ĥacer, el-Mâ'ide 101'deki soru sorma yasağının, hükmü kesinleşmiş ve günlük hayatın ihtiyaçlarının gerektirdiği alanlardaki soruları kapsamadığını da ikinci uzlaştırıcı açıklama olarak yapar.²⁹

İbn 'Abbâs'a nisbet edilen sahâbenin Hz. Peygamber'e sadece 13 soru sorduğuna ve bunların da Kur'an ile cevaplandırıldığına dair rivayet,³⁰ her ne kadar zayıf olsa da,³¹ sahâbenin Hz. Peygamber'e dini hükümlere dair sordukları soruların, dikkat çekici azlıkta olduğunu vurgulaması bakımdan önemlidir.

²² Ahmed b. Ĥanbel, *Musned*, 28/500 (No. 17263); el-Buĥârî, "Şerike", 3 (No. 2488); Ebû'l-Ĥasen Muslim b. el-Ĥaccâc el-Ĥuşeyrî en-Nisâbü'rî, *el-Musnedu's-Şaĥîhu'l-muĥtaşar bi nakli'l-'adl 'ani'l-'adl ilâ Rasûlillâh*, (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1334), „el-Birr ve'ş-şile ve'l-'âdâb", "Eđâĥî", 4 (No. 1968); Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sunen*, thk. Şuayb el-Arnâvût, (b. y.: Dâru'r-Risâle 'Alemiyye, 1430/2009), "Tahâra", 39 (No. 83).

²³ Buĥârî, "Menâkıb", 25 (3606); Zeynu'd-Dîn İbn Receb el-Ĥanbelî, *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-ĥikem*, thk. Mâĥir Yâsîn el-Faĥl, (Beyrut: Dâru İbni'l Kesir, 1429/2008), 224.

²⁴ "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنَ أَسْئَاءِ إِن تَبُدُّ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ وَإِن تَسْأَلُوا عَنْهَا جِئَ يُنَزَّلَ عَلَيْهَا لَكُم مِّنَ عَنَّا اللَّهُ عَلَيْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ", el-Mâ'ide 5/101.

²⁵ Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Umer b. İbrâhîm el-Ĥurtubî, *el-Muĥĥim limâ 'eşkele min telĥîşi kitâbi Muslim*, thk. Ahmed Muĥammed es-Seyyid (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1417/1996), 1/153.

²⁶ Ebû Zekeriyya Muĥyiddîn en-Nevevî, *el-Minhâc şerĥu Şaĥîĥ Muslim el-Ĥaccâc*, (Beyrut: Dâru İhyâ'i Turâsi'l-Arabî, 1392/1973), 16/111.

²⁷ İbn Receb el-Ĥanbelî, *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-ĥikem*, 219-222.

²⁸ İbn Ĥacer el-'Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 13/266.

²⁹ İbn Ĥacer, *Fethu'l-Bârî*, 13/266.

³⁰ ed-Dârimî, "Kerâĥiyetu'l-futyâ", 1/244; Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât fi 'uşûli's-şerf'a*, thk. Muĥammed el-İskendârî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 1429/2008), 831; Abdulfettâĥ Ebû Gudde, "Menhecu's-selef fi's-su'âli 'ani'l-'ilmi ve fi't-te'allum mâ yeĥa' ve mâ lem yeĥa'", 3.

³¹ Abdulfettâĥ Ebû Gudde, "Menhecu's-selef fi's-su'âli 'ani'l-'ilmi ve fi't-te'allum mâ yeĥa' ve mâ lem yeĥa'", 3.

Araştırmamızda bir müftü ya da alime soru sorma ve onların cevaplarında gözüceceği kurallara ilişkin fıkıh usulündeki bahislere değinilmeyecek,³² konu sadece sahabenin Hz. Peygamber'e soruları ve Hz. Peygamber'in onlara verdiği tepkiler kapsamında değerlendirilecektir. Hz. Peygamber'e sorulan soruları farklı yönlerden ele alan çok sayıda çalışmalar olmasına karşın,³³ sahabenin Hz. Peygamber'e dini içerikli soru sormalarının bir dönem yasaklandığına dair bir çalışmaya tarafımızdan ulaşlamamıştır.

1. Hz. Peygamber'e Soru Sormanın Bir Dönem Yasaklandığına Dair Rivayetler

Hz. Peygamber'e soru sormanın bir dönem yasaklandığını Ebû Bekr İbnu'l-ʿArabî (öl. 543/1148) sarıh olarak kabul etmiş ve bunu, insanların yapmakta zorlanacağı yeni hükümlerin inmesine sebep olabileceği endişesi ile açıklamıştır.³⁴ Soru sormanın Medineli müslümanlara belli bir dönem yasaklandığı, bu konulardaki aşağıda değineceğimiz sahabe rivayetleri dışında, şu merfu hadisle de desteklenmiştir: “Ben size bir şey söylemedikçe, beni bırakın (sorular sormayın)! Sizden önceki ümmetler (çok) soru sormaları ve peygamberlerine muhalefet etmeleri nedeniyle helak olmuştur (...).”³⁵

1.1. en-Nevvâs b. Semʿân'dan Gelen Rivayet

Muslim'in sahâbî en-Nevvâs b. Semʿân'dan naklettiği şu rivayette en-Nevvâs'ın Hz. Peygamber'e soru sorabilmek amacıyla Medine'ye yerleşmediğini görüyoruz: “Medine'de Hz. Peygamber ile bir sene kaldım. Medine'de muhacir sıfatı ile sürekli kalmamı engelleyen tek sebep, Hz. Peygamber'e soru sorabilme arzumdur. Çünkü bir kişi Medine'ye muhacir olarak yerleşirse artık Hz. Peygamber'e soru sormazdı.”³⁶

el-Kâdî ʿİyâd (öl. 544/1149), en-Nevvâs'ın “*muhacirler soru sormazdı*” ifadesini olduğu gibi kabul etmiş ve şu yorumda bulunmuştur: “Hicret etmeyen bedeviler bu durumu [soru sorma yasağını] bilmiyorlardı. Muhacirler, bedevilerin cürretkar tabiatını bildiklerinden [kendilerinin soramadıkları soruları] onlara sorduruyorlardı. Bunun bir benzerini Dîmâm b. Saʿbe örneğinde görmekteyiz.”³⁷ el-Kurtubî, en-Nevvâs'ın Medine'ye neden muhacir sıfatı ile kalıcı olarak yerleşmediğini şöyle izah eder: “Muhacirler ve Medine'yi yurt edinmiş müslümanlar Hz. Peygamber'e soru sormazlardı. Onlar Hz. Peygamber'e soru sorma işini

³² Fıkıh usulü kitaplarımız bu konuya özellikle *müsteftî* ve *müftî*nin dikkat edeceği kurallar olarak “aḥkâmü's-suʿâl ve'l-cevâb” gibi başlıklar altında geniş yer vermişlerdir. bk. eş-Şâṭibî, *el-Muvâfaqât*, 830.

³³ Abdulfettâḥ Ebû Gudde, “*Menhecu's-selef fi's-suʿâli ʿani'l-ʿilmi ve fi't-teʿallum mâ yekaʿ ve mâ lem yekaʿ*” adlı çalışmasında Veliyyullah ed-Dehlevî'nin “*el-inşâf fi beyâni esbâbi'l-ihtilâf*” adlı eserinde İbn Abbâs ve ʿUmer b. el-Ḥatîb'dan rivayet ettiği soru sormayı kısıtlayan mahiyetteki iki rivayetin sened ve metin analizini yapmıştır. Çalışmanın devamında geleceğe dair soru sorma konusunu “*el-fıkh et-takdîr*” bağlamında değerlendirmiştir. Aynur Uraler, “*Hz. Peygamber'e Yahudi ve Hristiyanların Yöneltilikleri Sorular*” adlı çalışmasında (İstanbul 2016), başlığından da anlaşıldığı gibi ehli kitabın Hz. Peygamber'e sorularını kapsamlı bir tahlile tabi tutmuştur. “*Gereksiz Soru Sormayı Yasaklayan Rivayetlerin Değerlendirilmesi*” başlıklı yüksek lisans tezinde (İstanbul 2010) Muhammed Baki Tuncel ilgili rivayetleri sadece senedleri bakımından değerlendirmiştir. John Walbridge'in “*The Islamic Art of Asking Questions: ʿIlm al-Ikhtilâf and the Institutionalization of Disagreement*” çalışması başlığında uyandırdığı beklentinin aksine sadece gelenekteki İslam ihtilaf kültürü ile Hintalt kıtasındaki modern İslami eğitimi karşılaştırmıştır.

³⁴ “*قال بن العزبي كان النبي عن السؤال في العهد النبوي خشية أن ينزل ما يشق عليهم فلما بعد فقد أمن ذلك*”, İbn Ḥacer el-ʿAsqalânî, *Fethu'l-bârî*, 13/263.

³⁵ Buḥârî, “*İtişâb bi'l-kitâb ve's-sünne*”, 2 (No. 7288); Müslim, “*Hac*”, 73 (No. 1337); Muslim'de soru sorma mutlak anlamda değil, çok soru sorma *kesratu suʿâlihim* şeklinde ifade edilmiştir.

³⁶ “*أفقت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم بالمدينة سنة ما يمنعني من الهجرة إلا المسألة، كان أحنثا إذا هاجر لم يسأل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن شيء*”, Muslim, “*el-Birr ve's-şile ve'l-ʿâdâb*”, 5 (No. 2553).

³⁷ ʿİyâd b. Mûsâ b. ʿİyâd Ebû'l-Faḍl, *İkmâlu'l-muʿlim bi fevâʿidi Muslim*, thk. Yahyâ İsmâʿîl (el-Mansura: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998), 8/18.

en-Nevvâs'ın üzerine yüklemişlerdi.³⁸ el-Ḳurtubî, bu yorumunu Enes b. Mâlik'in rivayetindeki "bir bedevinin gelip soru sormasını beklerdik" ifadesiyle desteklemektedir.³⁹ İbn Recep el-Ḥanbelî, en-Nevvâs'ın bu rivayetini delil göstererek Hz. Peygamber'in Medinelî müslümanlara dini konularda soru sorma izni vermediğini şöyle izah eder: "Hz. Peygamber, soru sorma ruh-satını sadece kalplerini İslam'a ısındırmak gayesi ile bedevilere ve dışarıdan gelen ziyaretçi gruplara vermiştir. İmânın kalplerine iyice yerleştiği Medine'deki muhacir ve ensara soru sormayı nehyetmiştir."⁴⁰

İbn Hacer el-ʿAskalânî, en-Nevvâs b. Semʿân'ın bu ifadelerine dayanarak Hz. Peygamber'in dini konularda soru sormayı Medinelî müslümanlara yasakladığını, soru sormayı sadece İslam'ı kabul etmiş ve onun hakkında bilgilenmek isteyen dışarıdan Medine'ye misafir olarak gelmiş insanlara müsaade ettiğini belirtmektedir. Buna göre en-Nevvâs Hz. Peygamber'e soru sorabilmek için bu misafir statüsünü kaybetmek istememiştir.⁴¹

1.2. Enes b. Mâlik'ten Gelen Rivayet

Enes b. Mâlik de sahabeye belli bir dönem Hz. Peygamber'e soru sormanın yasaklandığından bahsetmektedir: "Hz. Peygamber'e bir şey sormak bize yasak kılınmıştı. Dışarıdan akıllı bir bedevi gelip de Hz. Peygamber'e soru sorması ve Hz. Peygamber'in açıklamalarını işitmemiz hoşumuza giderdi."⁴²

Bu rivayetin farklı versiyonlarında Enes, soru sormanın Kur'an tarafından yasaklandığını söylemiştir ve bununla muhtemelen el-Mâ'ide 101'i kasetmiştir. Ayrıca farklı rivayetlerde Enes bedevilerin daha cürretkar olduğunu söylemiş ve bununla Medine'de ikamet eden sahabenin soru sorma yasağına uydukları, bedevilerin ise cahilliklerinden dolayı gördüğünü söylemiştir.⁴³ Sahâbî el-Berrâ b. Âzib bu durumu "Hz. Peygamber'in heybetinden çekindiğimizden dolayı, bir bedevinin gelip soru sormasını temenni ederdik" diye ifade etmiştir.⁴⁴

Hz. Peygamber'e dokuz on yıl hizmet etmiş ve O'nun hiç bir zaman eleştirisine maruz kalmamış Enes, kanaatizce sorularının gereksiz olacağı endişesinden dolayı değil, onun ifadesi ile yeni hükümlere sebep olabilecek "soru sormanın yasaklanmasından" dolayı Hz. Peygamber'e soru sormaktan geri durmuştur.

1.3. Ebû Ümâme el-Bâhilî'den Gelen Rivayet

Ebû Umâme el-Bâhilî Hz. Peygamber'e soru sormaktan sakındıklarını ve Hz. Peygamber'e soru sorması karşılığında Vedâ Haccı esnasında dışarıdan gelmiş bir bedeviye bir bürde verdiklerini ifade etmiştir.⁴⁵ el-Bâhilî'nin bize soru sorma yasağının sürecini tahmin imkânı veren bu rivayetini eṭ-Ṭabarânî (öl. 360/971) şöyle aktarır:

"Vedâ Haccı esnasında Hz. Peygamber arkasında Faḍl b. Abbâs'ın da olduğu devenin üzerinden şöyle hitap etti: 'Ey insanlar! İlim kabzedilmeden ve kaldırılmadan ilmi elde edin!' Allâh Teâlâ

³⁸ Ebû'l-İmâm Ahmed b. 'Umer b. İbrâhîm el-Ḳurtubî, *el-Muḥim limâ ʿeşkele min telhîşi kitâbı Muslim*, thk. Ahmed Muhammed es-Seyyid, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996), 6/521.

³⁹ el-Ḳurtubî, *el-Muḥim limâ ʿeşkele min telhîşi kitâbı Muslim*, 6/521.

⁴⁰ İbn Recep el-Ḥanbelî, *Câmi'ü'l-'ulûm ve'l-ḥikem*, 253: لم يكن النبي صلى الله عليه وسلم يُرخص في المسائل إلا للأعراب عليه، يتألفهم بذلك، فأما المهاجرون والأنصار المقيمون بالمدينة الذين رَسَخَ الإيمان في قلوبهم، فثُهِوا عن المسألة ونحوهم من الوفود القادمين

⁴¹ İbn Hacer el-ʿAskalânî, *Fethu'l-Bârî*, 13/266.

⁴² Abdullâh b. Muḥammed b. İbrâhîm Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, *Muşannef*, thk. Kemâl Yûsûf el-Hût (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1409/1989), 6/158 (No. 30318); Ahmed b. Ḥanbel, *Musned*, 19/441 (No. 12457).

⁴³ "enne's-şahâbete vâkifüne 'inde'n-nehî ve 'ulâ'ike yu'zarüne bi'l-ceh", İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/151.

⁴⁴ Ebû Bekr Muḥammed b. Hârûn er-Rûyânî, *Musned*, thk. Eymen Ali Ebû Yemânî (Kahire, Muessesetu Ḳurtuba, 1416/1995), 1/224 (No. 308).

⁴⁵ Bâhilî'nin bu durumu "raşavnâhu (ona rüşvet verdik) şeklinde ifade etmesi her ne kadar bugünkü hukuki anlamında kullanılsa da, olayın sıradışılığı ve verilenin karşılıksız bir hediye kabilinden sayılamayacağını göstermesi bakımından önemlidir. Ahmed b. Ḥanbel, *Musned*, 36/621 (No. 22290).

574 | Şuayip Seven. Hz. Peygamber'e Soru Sorma Yasağı - Tarihi Gerçekliği, Mahiyeti ...

[daha önce], 'Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın!' ayetini indirmişti ve biz bu ayeti çokça okumuştuk. Bu ayet, bizim Hz. Peygamber'e soru sormamızı engelliyordu (fe-temna'unâ min mes'eletihî). Bir bedevinin yanına gittik ve ona bir bürde verdik. (...) Sonra ona 'Hz. Peygamber'e [ilmin nasıl kaldırılacağını] sor bakalım' dedik (...).⁴⁶

Bu rivayet, bize el-Mâ'ide 101'deki "*soru sormayın*" ifadesinin kimi sahabe tarafından bir tür "*soru sorma yasağı*" olarak anlaşıldığını ve bu durumun hicri 10 yılında gerçekleşen Vedâ Haccı zamanına kadar sahabe tarafından titizlikle uygulandığını göstermesi bakımından önemlidir.

Soru sormanın yasak olduğundan bahseden rivayetlerin ortak özelliği, şahâbî en-Nevvâs'ın dikkat çektiği gibi, bu türden soru soranların Medine'nin dışından gelen kimseler olduğudur. Cibrîl ve Dîmâm b. Sa'lebe hadislerinde de Hz. Peygamber'e soru soran şahısların yolcu ve dışarıdan geldikleri özellikle vurgulanır. Necid'den gelen bir bedevinin Hz. Peygamber'e tıpkı Dîmâm b. Sa'lebe gibi sorular yöneltmesini ve bir bedevinin kıyametin ne zaman kopacağını sormasını⁴⁷ aynı kategoride değerlendirebiliriz.⁴⁸

2. Soru Sorma Yasağının Tarihlendirilmesi

Mekke'de müslümanların azınlıkta oluşu⁴⁹ ve İslâmî emirlerin somut uygulama alanından daha ziyade tevhid ve ahiret inançları gibi soyut inanç alanlarında yoğunlaşması, Hz. Peygamber'e Mekke'de sorulan soruları Medine'den farklı kılmıştır. Medine'de İslâmî hükümlerin *nasıl* uygulanacağına dair sorular ağırlık kazanmaktayken, Mekke'de daha çok İslâm'ın *ne* olduğu sorulmuştur.⁵⁰

İbadâta ve mu'âmelâta yönelik dini hükümlerin henüz olgunlaşmadığı Mekke döneminde Hz. Peygamber'e sorulan sorular, ilave yeni hükümler doğurabileceği endişesine yol açmamaktaydı. Mekke'de rahatsız edici sorular daha çok Mekkeli müşriklerden gelmekteydi. İkrime'ye göre Hz. Peygamber'in rahatsız olduğu soruları aslında Kureyşlilerin ve Yahudilerin Hz. Peygamber'den mucize talepleri ile başlatmak mümkündür. Mekkeliler Hz. Peygamber'in Safa tepesini altına çevirmesini talep etmişti, Yahudiler ise Kur'an-ı Kerim yerine gökyüzünden bir kitap indirmesini istemişti.⁵¹ Bu mucize talepleri Kur'an-ı Kerim'de "*Bizi, (Kureyş'in istediği) mucizeleri göndermekten, ancak, öncekilerin onları yalanlamış olması alıkoymdu. (...)*"⁵² ifadesiyle reddedilmiştir. İbn İshâk, Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'e Medine'deki Yahudilerin kılavuzluğunda bu defa "*ruhun ne olduğu*" ve "*Hz. Mûsâ'ya refakat eden gencin*"

⁴⁶ Süleyman b. Aḥmed b. Eyyûb Ebû'L-Kâsım eṭ-Ṭaberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*; thk. Ḥamdî b. Abdülmecîd (Kahire: Mektebetu İbn Teymimme, 1915/1994), 8/215 (No. 7867).

⁴⁷ Buḥârî, "İlm", 2 (No. 59); Aḥmed b. Ḥanbel, *Musned*, 20/356, (No. 13068); el-Buḥârî, "Bedu'l-vaḥy", (2), (No. 59).

⁴⁸ İbn Battâl, Kâdî 'ÿyâd, İbnu'l-Arabî, el-Munzirî ve İbn Ḥazm gibi bir kısım ulema Dîmâm b. Sa'lebe rivayeti ile Necid'den gelip Hz. Peygamber'e soru soran şahısdan bahseden rivayetin aynı tek rivayet olduğunu söylemişlerse de en-Nevevî, el-Kurtubî ve el-Bulḳînî bu rivayetlerin iki farklı bağlamları olduğunu ve Necidli şahıs ile Dîmâm b. Sa'labeni ayrı şahıslar olduğunu belirtmişlerdir. bk. İbn Ḥacer el-'Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 1/106, 1/250.

⁴⁹ Nebi Bozkurt, "Nüfus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/293.

⁵⁰ Ebû Zer el-Gifârî ve 'Amr b. 'Abese es-Sulemi'nin sorularını buna örnek verebiliriz: Buḥârî, "el-Menâkıb", 11 (No. 3552), Muslim, "*eş-Şalât*", 25 (No. 832).

⁵¹ İbn Ḥacer, *Fethu'l-bârî*, 8/282.

⁵² el-İsrâ, 17/59; bk. Aḥmed b. Ḥanbel, *Musned*, 4/60 (No. 2166).

ve "Zül'karneyn" in kimler olduğuna dair sorular sorduğunu rivayet eder.⁵³ Mekkeli Müşriklerden sonra⁵⁴ kıyamet in saatine ilişkin sorular Medine'de Yahudiler tarafından sorulmaya devam edecek ve el-A'râf 7/187 ayeti ile reddedilecektir. Yahudilerin "ruhun ne olduğu" soruları da "bunun bilgisinin sadece Allah'a ait olduğu cevabı" ile el-İsrâ 17/85 ayetinde reddedilmiştir.⁵⁵

Biz Hz. Peygamber'e yeni dini hükümlere ilişkin soru sormanın sahabeye yasaklandığından bahseden yukarıdaki rivayetlerin Medine döneminin yaklaşık son üç yılını kapsadığını düşünüyoruz. Bu sonuca rivayetlerde soru sorma yasağının delili olarak ileri sürülen el-Mâ'ide 101 ayetindeki "lâ tes'elû 'an 'esyâ'e..." ifadesi ile sebebi nüzûlü arasında kuracağımız bağlantı ile ulaşmamız mümkün görünüyor. Buna göre Hz. Peygamber haccın farz kılındığını müslümanlara tebliğ etmiş ve bunların arasından bir bedevi "her yıl mı?" diye sormuştur. Hz. Peygamber de birkaç kere tekrar eden bu sorudan rahatsız olmuş ve sonra "Evet deseydim her yıl farz olacaktı, farz olsaydı yerine getiremeyecektiniz. Ben size bir şey söylemedikçe, beni bırakın (sorular sormayın). Sizden öncekiler sorularından ve peygamberlerine muhalefetten dolayı helak oldu. Size emrettiğimi gücünüz ölçüsünde yapın, yasakladığımdan da sakının" demiştir.⁵⁶ e-Taberî (öl. 310/923), Âli İmrân 3/97 ile farz olan hac ibadetinden hemen sonra insanların farziyetin her yıl mı olduğunu sorduğunu ve bunun üzerine el-Mâ'ide 101'in nazil olduğunu rivayet eder.⁵⁷ Hac ibadeti çoğunluğun görüşüne göre Mekke'nin fethinden sonra hicri 9. yılda farz kılınmıştır. Dolayısı ile bedevinin sorusuna tepki olarak indiğini var saydığımız el-Mâ'ide 101'deki soru sorma yasağı da en iyi ihtimalle hicri 9. yılda başlamış olmalı. el-Mâ'ide suresinin nüzûl tarihi, rivayetlerde genelde hicri 10. yılda vuku bulan veda haccı ile özdeşleşmiştir.⁵⁸ Nöldeke, ilgili ayetin tarihinin tam belirlenemeyeceğini söylemekle birlikte, hicretin 8. yılında vuku bulan Mu'te savaşı sonrası olabileceğini savunmuştur.⁵⁹ Her hâlukârda rivayetler el-Mâ'ide suresinin Medine döneminin sonlarına doğru indiğinde birleşmektedir. Hac ibadetinin farz oluşunun ve uygulanmasının ancak Mekke'nin müslümanların eline geçtiği hicretin 8. yılından sonra mümkün olabileceği gerçeği ve el-Mâ'ide 101'in hac ibadeti hakkındaki bir soruyla olan irtibatı bize el-Mâ'ide 101'in nüzûl tarihinin en erken hicri 8 olacağını göstermektedir. Ebû Umâme el-Bâhilî'nin yukarıda değindiğimiz veda haccı esnasında el-Mâ'ide 101 sebebiyle Hz. Peygamber'e soru sormadığından bahsetmesi bu ayetin veda haccından önce en erken hicri 9. yılda inmiş olabileceğine işaret eder. Bu durumda soru sorma yasağının yaklaşık olarak Medine döneminin son üç yılını kapsadığını söyleyebiliriz.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi günlük hayatın pratik sorunlarından uzak sorular için sadece Medineli yerli müslümanlara getirilmiş bu yasağın sıkı bir şekilde uygulandığını meşhur Cibrîl hadisinde de gözlemlemekteyiz. Müslim'in rivayetine göre Hz. Peygamber, Cebrâ'il'in yabancı bir insan suretinde gelip sorular yöneltmesini şöyle yorumlamıştır: "Bu

⁵³ Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr e-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullâh b. abdulmuhsin et-Türkî (Kahire, Dâru'l-Hicr, 1422/2001), 15/143; Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîratu'n-Nebeviyye*, thk. Tâhâ Abdurra'ûf Sa'd (Beirut, Dâru'l-Ceyl, 1411 h.), 2/319; Ebû'l-Fidâ İsmâ'il b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî (b. y.: Dâr İhyâ Turâsi'l-Arabî, 1408/1988), 2/134; Bu rivayet İbn İshâk'ın şeyhinin müphem kalmasından dolayı zayıf sayılmıştır.

⁵⁴ En-Nâzi'ât 79/42-44.

⁵⁵ "er-Rûh kelimesinin insanın ruhu, Kur'an, Hz. İsa, Cebrâil ve diğer başka melekler için kullanılan çok anlamlı kelime oluşundan dolayı yahudiler, Hz. Peygamber bunlardan hangisi ile cevap verecek olsa, diğer anlamına işaret edecekler ve Hz. Peygamber'in bilmediğini iddia edeceklerdi. Bundan dolayı Kur'an'ın cevabı kapsamlı gelmiş ve onların hilelerini boşa çıkarmıştır." bk. Ebû Fađl Celâleddin Abdurrâhmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-kur'an*, thk. Merkezi'-Dirâsâti'l-Kur'âniyye (Suudi Arabisten, Vizâratu's-Şu'ûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-De've ve'l-İrşâd, t. y.), 1315.

⁵⁶ Ebû'l-Hasen 'Ali b. 'Umer b. Aşmed ed-Dârağutnî, *Sunen*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beirut: Muesse-setu'r-Risâle, 1424/2004), 3/339 (No. 2705).

⁵⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 9/18.

⁵⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, 120.

⁵⁹ Nöldeke, *Geschichte des Qurāns*, 1/224, 232.

576 | Şuayip Seven. Hz. Peygamber'e Soru Sorma Yasağı - Tarihi Gerçekliği, Mahiyeti ...

Cibril'di. Siz soru sormadığınızdan dolayı gelip bana sorular sorarak sizin öğrenmenizi istedi.”⁶⁰ Bu rivayete göre soru sorma yasağına uyan sahabeyi Allah Teâlâ Cibril'i göndererek ödüllendirmiştir. Soramadıkları soruları onlara tercüman olarak sormuştur. Cibril hadisinin Hz. Peygamber'in ömrünün sonlarında, İbn Hacer'e göre vedâ haccı sonrasında gerçekleşmiş olabileceğine dair görüş⁶¹, el-Mâ'ide 101'in Cibril hadisi öncesinde nazil olduğunu pekiştirir.

el-Çurtubî, Hz. Peygamber'in kasıtlı ve kötü maksatlı sorulardan rahatsız olduğunu ve kızarak minbere çıkıp “Sorun bana, sorun bana! Allah'a yemin olsun ki bu mekânda durduğum sürece bana ne sorarsanız sorun hepsini cevaplayacağım” dediğini ve akebinde müslümanların pişmanlık duyduklarını ve bunun üzerine “*Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde, sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın. Eğer Kur'an indirilirken bunlara dair soru sorarsanız size açıklanır. (Hâlbuki) Allah onları bağışlamıştır. Allah, çok bağışlayandır, halîmdir*” ayetinin nazil olduğunu rivayet eder.⁶² el-Çurtubî bu ayetten sonra müslümanların Hz. Peygamber'e artık soru sormadan çekindiklerini belirtir ve şunu ekler:

“İnsanlar, Allah'ın [bu ayetteki] emrine tabi olmayı ve Hz. Peygamber'in şanını yüceltmeyi hedefleyerek Hz. Peygamber'e soru sormaktan geri durmuşlardır. Onların bu niyetini bilen Allah Teâlâ onlara basiretli sorular soran birisini [Cebrâil'i] göndermiş ve âlim ve habîr [olan Peygamber] de ona cevaplar vermiştir. Bu şekilde Allah Teâlâ, Rasûlullâh'ı soru sormadan dinleyen ve Allah'ın emrine tabi olan müslümanların bilinenmesini sağlamıştır.”⁶³

3. Soru Sorma Yasağının Mahiyeti ve Teolojik Uzantıları

Günlük hayatın ihtiyaçlarından uzak sorular karşısında Hz. Peygamber'in rahatsız olduğu sahabe arasında bilinen bir husus olmalı ki bu türden sorular sorulduğunda soru soranlar diğer bazı sahâbiler tarafından ikaz edilmiştir. Bunu kıyametin ne zaman kopacağını soran bedeviye göstermiş oldukları tepkide de görüyoruz. Enes b. Mâlik'in rivayetine göre bir şahıs Hz. Peygamber'e kıyametin ne zaman kopacağını sorması üzerine sahâbiler bu şahsı çekip yere oturtmuşlardır. Şahsın verilen tepkiye aldırılmadan ikinci ve üçüncü defa kalkıp aynı soruyu soraması üzerine Hz. Peygamber “kıyamet için ne hazırladın ki?” diye sorar ve şahıs da cevaben “Allah'a ve Rasulüne karşı duyduğum sevgiyi” der. Bunun üzere Hz. Peygamber “*sen sevdiğinizle beraber olacaksınız*” diye cevap verir ve bu cevap sahabeyi o kadar sevindirir ki, Enes bu sevinci “müslüman olduktan sonra bizi hiçbir şey, Hz. Peygamber'in bu ifadesi kadar sevindirmemişti” sözü ile betimlemiştir.⁶⁴

Kıyametin ne zaman kopacağını Medine dışında bir bedevi müslümanın sorması, onun Mekke'de inen kıyametin bilgisinin Hz. Peygamber'de olamayacağına dair ayeti ve bu tür sorulardan Hz. Peygamber'in rahatsız olduğunu bilmediğini göstermektedir. Sahabenin benzeri tepkisini şu rivayette de görmekteyiz: „Seleme b. Yezid el-Cu'fi, Hz. Peygamber'in yanına geldi ve sordu: Ey Allah'ın Rasûlü! Senden sonra kendilerine itaat etmemizi isteyen ancak hukukumuzu gözetmeyen yöneticiler gelecek olursa, ne yapmamızı emredersin? Hz. Peygamber yüzünü çevirdi, cevap vermek istemedi. Seleme sorusunu tekrar etti. Hz. Peygamber tekrar ikinci ve üçüncü defa yüz çevirdi. Hz. Peygamber'in kızıp rahatsız olduğunu gören el-Eş'as b.

⁶⁰ فانكفت الناس عن سؤال النبي صلى الله عليه وسلم ولذلك قال نُهينا أن نسأل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن شيء فلما انكفوا عن ذلك امتثالاً لأمر الله تعالى وتعظيماً لحرمة رسول الله صلى الله عليه وسلم علم ذلك منهم، فأرسل السائل البصير فاجابه العالم الخبير فجعل العلم للسامعين الممتثلين من غير سؤال، Ebû'l-Abbâs Ahmed b. 'Umer b. İbrâhîm el-Çurtubî, *el-Mufhim limâ eşkele min telhîşi kitâbi Muslim*, thk. Ahmed Muhammed es-Seyyid (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996), 1/153.

⁶¹ Bekir Tatlı, *Hadis Tekniği Açısından Cibril Hadisi ve İslam Düşüncesine Yansımaları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 5.

⁶² el-Mâ'ide 5/101.

⁶³ “فانكفت الناس عن سؤال النبي صلى الله عليه وسلم ولذلك قال نُهينا أن نسأل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن شيء فلما انكفوا عن ذلك امتثالاً لأمر الله تعالى وتعظيماً لحرمة رسول الله صلى الله عليه وسلم علم ذلك منهم، فأرسل السائل البصير فاجابه العالم الخبير فجعل العلم للسامعين الممتثلين من غير سؤال، Ebû'l-Abbâs Ahmed b. 'Umer b. İbrâhîm el-Çurtubî, *el-Mufhim limâ eşkele min telhîşi kitâbi Muslim*, thk. Ahmed Muhammed es-Seyyid (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996), 1/153.

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 20/128 (No. 12703); el-Bezzâr, *Musned*, 13/421, (No. 7152).

Şuayip Seven, Hz. Peygamber'e soru sorma yasağına ilişkin bir soruyu sorarken, "Ya Rasûlallah! Yahudiler bize sürekli ayın neden başlangıçta bir ip gibi ince daha sonra dolunay ve sonra yine incelendiğini (ehille) soruyorlar." Mu'âz, bunun üzerine "yes'elûneka 'ani'l-ehille" ayetinin nazil olduğunu belirtir.⁶⁷ eş-Şâtîbî (öl. 790/1388), ayetin devamında verilen cevapta sadece hilalin ibadetlerin zamanının belirlenmesindeki fonksiyonuna işaret etmesine dikkat çeker. Ona göre burada verilen cevapta soruyu soran için gerekli faydalı cevap verilmiş ve onun asıl aradığı ayın neden ve nasıl olup da farklı şekillerde gözüktüğüne dair cevaptan kaçınılmıştır.⁶⁸ Hz. Peygamber'in kıyametin ne zaman kopacağını soran şahsa "sen onun için ne hazırladın ki" şeklinde karşı soru ile cevap vermesinde, eş-Şâtîbî'ye göre Hz. Peygamber aynı prensibi takip etmiştir.⁶⁹ Başka bir ifade ile içerdiği günlük dini hayat için faydası olmayan malumatı dolaylı sorunun asıl cevabından kasten kaçınılmıştır.

Soru sormaya getirilen sınırın başlıca sebebinin "önceden farz olmayan bir şeyin, sorulan bir soru üzerine farz olabileceği" endişesi olduğunu görmekteyiz. Bu anlamda Sa'd b. Ebî Vakkaş Hz. Peygamber'den şu rivayette bulunmuştur: "Bir müslümanın yapacağı en büyük kusur haram olmayan bir şey hakkında soru sorması ve o şeyin onun sorusundan dolayı haram kılınmasıdır."⁷⁰ el-Bezzâr'ın rivayetine göre bu ifade Sa'd b. Ebî Vakkaş'ın şahsi bir gözleminden ibarettir. Buna göre Sa'd şöyle demiştir: "İnsanlar belli şeyler hakkında soru sorarlardı. Onlar Hz. Peygamber'e helal şeyler hakkında sorarlardı ve bu sorularında o şey kendilerine haram kılınmaya kadar devam ederlerdi."⁷¹ Bu bağlamda elimizdeki rivayetlerde herhangi bir sahâbinin çok soru sormasından dolayı dini bir hükmün helal haram ya da mübahken farz olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Soru sorma yasağının ya da çok soru sorulmasının kerih görülmesinin bir sebebinin Hz. Peygamber'e atfedilen şu rivayette görmekteyiz: "İnsanların soru sormaları kesilmez. Bu durum o kadar ileri gider ki, biri çıkar der: 'Varlığı Allah var etti, Allah'ı kim var etti?'"⁷² Sözünde ve fiilinde sınırları aşan, aşırılığa giden ve faydasız tafsilatlara dalan kişilerin de (*mutanattî'ün*)⁷³ hadislerde eleştirilmesi soru sormada aşırılığa gidenlerin eleştirilmesi ile aynı minvalde değerlendirilebilir.

Terâvîh namazının cemaatle kılınmasının müslümanlara farz kılınabileceği endişesinden dolayı Hz. Peygamber'in cemaatle değil yalnız kılması,⁷⁴ hac ibadetinin mükelleflerin üzerine her yıl mı farz olduğuna dair soruya Hz. Peygamber'in her yıl deseydim üzerinize her yıl farz olacaktı rivayetleri bize Hz. Peygamber döneminde dini hükümlere dair soru sormanın

Terâvîh namazının cemaatle kılınmasının müslümanlara farz kılınabileceği endişesinden dolayı Hz. Peygamber'in cemaatle değil yalnız kılması,⁷⁴ hac ibadetinin mükelleflerin üzerine her yıl mı farz olduğuna dair soruya Hz. Peygamber'in her yıl deseydim üzerinize her yıl farz olacaktı rivayetleri bize Hz. Peygamber döneminde dini hükümlere dair soru sormanın

⁶⁵ Muslim, "el-İmâra", 12 (No. 1846); Ebû İ'sâ et-Tirmizî, *Sunen*, thk. Nâşîru'd-Dîn el-Albânî, "el-Fiten", 30 (No. 2199); Süleymân b. Dâvûd et-Tayâlisî, *Musned Abî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muḥammed b. Abdulmuḥsin et-Türkî (El-Gize: Dâr Hicr, 1420/1999), 2/357 (No. 1112).

⁶⁶ el-Bakara 2/67-71.

⁶⁷ Ebû'l-Ḥasan Alî b. Ḥaseen el-Vâhidî, *Esbâbu nuzûli'l-kur'ân*, Kemâl Mesyûnî Zeglûl (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1411/1991), 55; el-Vâhidî bu sorunun Mu'âz b. Cebel ve Sa'leb b. 'Aname tarafından Hz. Peygamber'e yönetildiğini de rivayet etmiştir, *Esbâbu nuzûli'l-kur'ân*, 56.

⁶⁸ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 24.

⁶⁹ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 25.

⁷⁰ Buḥârî, "İ'tişâm bi'l-kitâb ve's-sünne", 3 (No. 7289).

⁷¹ Bezzâr, Ebû Bekr Aḥmed b. 'Amr b. Abdulḥâlîk, *Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Maḥfûz Raḥmân Zeynullâh (Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Ḥikem, 1988/2009), 4/62 (No. 1229).

⁷² Buḥârî, "el-İ'tişâm bi'l-kitâb ve's-sünne", 3 (No. 7296); bk. İbn Ḥacer, *Fetḥu'l-bârî*, 13/267.

⁷³ Nevevî, *el-Minhâc şarḥu şaḥîḥ Muslim b. el-Ḥaccâc*, 16/220.

⁷⁴ "Ḥaşîtu en yuktebe 'aleykum", el-Buḥârî, "İ'tişâm bi'l-kitâb ve's-sünne", 3 (No. 7290).

578 | Şuayip Seven. Hz. Peygamber'e Soru Sorma Yasağı - Tarihi Gerçekliği, Mahiyeti ...

bir dönem neden yasakladığının ip uçlarını vermektedir. Hz. Peygamber, İslam dininin inanç, ibadât ve mu'amalât alanlarında genel hatları ile teşekkül ettiği Medine döneminin son yıllarında, dini kurallara ilişkin dışarıdan gelecek soruları yeni emir ve yasaklara sebep olabilir endişesi ile hoş karşılamamıştır.

Bu rivayetler şöyle bir soruyu beraberinde getirir: Allah Teâlâ dinin kurallarını belirlemede mutlak yetki ve etki sahibi olduğu halde, neden insanların sorularında aşırı gitmesi sebebiyle bir şey helal iken haram ya da mübah iken farz kılınsın? Allah Teâlâ emir ve nehiylerini belirlemede insanların sorularını dikkate alır mı? İbn Battâl bu hadislerden hareketle Kaderiye'nin "Allah Teâlâ yaptığı bir şeyi başka bir şey dolayısı ile yapar" yani emirleri ile insanların yeryüzündeki tutumları arasında sebep sonuç ilişkisi vardır dediklerini aktarır.⁷⁵ İbn Hacer bu soruya ilişkin olarak Ehl-i Sünnet ulemasının Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarında *ta'liil*'in mümkün olduğunu yani Allah Teâlâ'nın emir ve nehiylerinde dünyalık bir sebebin olabileceğini, ancak bu sebebin emir ya da nehyin belirlenmesinde mutlak belirleyici olmadığı cevabını verdiklerini belirtir. Başka bir ifade ile İbn Hacer'e göre Allâh'ın ezelden takdir ettiği haram hükmünün sonradan bir insanın soracağı soru ile alakalı olması kabul edilebilir bir durumdur.⁷⁶ Bu nedenle Hz. Peygamber'in insanların soracağı yeni sorularla yeni emir ve yasaklar gelebileceği endişesi, onun insani yönüne işaret eden önemli bir husustur. Bu endişe Hz. Peygamber'in kendisini dinin kurucusu rolünde görmediği, neyin helal ya da haram olacağını Allah tarafından belirleneceğini göstermesi bakımından da manidardır.

İbn Abbâs bazı insanların, Hz. Peygamber'e istihzâ sorular sorduğunu belirtmekte ve bunlar arasında "devesini kaybeden bir şahsın, devesinin nerede olduğunu sorması, diğer bir şahsın kendi babasının kim olduğunu" sormasını saymaktadır.⁷⁷ Bu sorulardan bunalan Hz. Peygamber bir öğle namazı sonrası hutbeye çıkıp "Ne sorunuz varsa sorun!" serzenişinde bulunmuştur.⁷⁸ Abdullâh b. Huzâfe kalkıp "babam kim" diye sormuş, Hz. Peygamber "baban Huzâfe" diye cevap vermiştir. Başka bir şahıs da kalkıp "babam nerede" diye sormuş, Hz. Peygamber baban "cehennemde" diye cevap vermiştir.⁷⁹ Başta Hz. Ömer olmak üzere sahabe Hz. Peygamber'in bu sorular karşısında ne kadar sıkıldığını ve kızdığını anlamış ve Hz. Peygamber'i bu duruma düşürdüklerinden dolayı pişman olmuşlar ve elbiselerini başlarına çekerek hıçkırıklarla ağlamışlardır.⁸⁰ İbn Abdilber'in (öl. 463/1071) *et-Temhîd*'de naklettiği rivayette Hz. Peygamber'in hutbede "kim ne sorarsa cevaplayacağım, babası hakkında da olsa" ifadesine yer verilir.⁸¹ Soru soranlardan Abdullâh b. Huzâfe de bu soru sormakta aslında kendince gerekçesi vardır. Zira o, etrafındaki insanlar tarafından hakiki babasının bilinmediği bir kişi olarak nitelenmiş ve bu rahatsız edici durumu Hz. Peygamber'den alacağı cevapla herkesin önünde sonlandırmak istemiştir.⁸² Hz. Peygamber'in ısrarcı sorulardan sıkılması ve bunu bir hutbe esnasında duygusal bir gerginlikte yaşaması el-Ma'ide 101'in nüzül sebepleri arasında zikredilir. Ayette "size açıklandığı takdirde, sizi üzecek olan (إِنْ تَبَدُّكُمْ نَسُوْكُمْ)" kısmı İbn Hacer'e göre Abudullah b. Huzafe'nin bu sorusunda açıkça gözlemlenmektedir. İbn Hacer bunu Abdullâh'ın annesinin kendisine verdiği şu tepki ile ilişkilendirmektedir: "Senden daha münasebetsiz bir çocuk görmedim! Annenin cahiliye kadınlarının işlediği suçu işlemediğinden nasıl

⁷⁵ İbn Hacer, *Fathu'l-bârî*, 13/268.

⁷⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/268.

⁷⁷ Buḥârî, "Tefsîr", 12 (No. 4622); Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'âyi'l-Kur'ân*, 9/13.

⁷⁸ İbn Receb el-Ḥanbelî, *Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem*, 219.

⁷⁹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muḥammed b. Selâme b. Abdullmelik eṭ-Ṭahâvî, *Şarhu muşki'li'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnâvût, (Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1415/1994), 4/112 (No. 1475); eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-beyân 'an tefsîri 'âyi'l-kur'ân*, 9/17.

⁸⁰ Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in özür dileyerek ayağına kapanıp öptüğü rivayeti için (fe kâme 'Umaru 'ileyhi fe kabbele riclehû) bk. Ṭaberî, *Câmi'u'l-beyân 'an tefsîri 'âyi'l-Kur'ân*, 9/17; İbn Hacer, *Fathu'l-bârî*, 13/270.

⁸¹ "velev se'elenî 'an 'ebîhi", İbn 'Abdilber, *et-Temhîd limâ fi'l-muvaṭṭa' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Muṣṭafâ b. Ahmed el-'Alevî (Taṭvân/Fas: 1410/1989), 21/290.

⁸² "kâna yulâhâ fe yud'â li gairi 'ebîhi", Muslim, "el-Fedâ'il", 37 (No. 6272).

emin olabilirsin (‘e‘eminte entekûne ‘ummuke...?) [Farz et ki bu suçu işledim ve Hz. Peygamber senin gerçek babanın Huzafe olmadığını söyledi] beni insanların önünde rezil mi edecektin?’⁸³

Reşid Rıza el-Mâ‘ide 101’deki soru yasağının sadece üzücü cevaplara yol açacak sorularla sınırlandırılmayacağını söyler. O, ayette “*‘izâ*” değil de, “*‘in*” şart edatının kullanılmasına vurgu yapar ve Arapça’da “*‘in*” vukuu muhtemel durumlar için kullanılacağını ve buna göre soru sorulduğunda alınan cevabın mutlak surette üzücü olması gerektiğini belirtir. Nitekim babasının kim olduğunu soran Abdullâh’ın ve haccın her yıl mı farz olduğunu soran bedevinin aldıkları cevap olumsuz ve üzücü olmamıştır.⁸⁴

el-Mâ‘ide 101’in nüzûl sebepleri arasında Hz. Peygamber’e ‘haccın her sene mi farz olduğu sorusunun en başta geldiğinden bahsetmiştik.⁸⁵ Bu rivayeti şimdi içinde zikredilen “evet deseydim, her yıl farz olacaktı” kısmı bakımdan tekrar değerlendirmek istiyoruz. Bu konudaki rivayetlerde Hz. Peygamber’in hac ibadetinin farz kılındığını ilan ettikten sonra bir grup⁸⁶ ya da şahsın ki bunun Mişşan el-‘Esedî⁸⁷ ya da el-Ekra‘ b. Hâbis⁸⁸ olduğu söylenmiştir, “Yâ Rasûllah her yıl mı?” diye soru sordukları ve Hz. Peygamber’in cevap vermek istememesi üzerine aynı sorunun üç defa tekrar edildiği rivayet edilir.⁸⁹ Hz. Peygamber cevap vermek istememesini sorunun üçüncü defa tekrar edilmesinden sonra şöyle açıklar: “Evet, her yıl deseydim, hac ibadeti üzerinize her yıl farz olacaktı ve bu size ağır geleceği için yerine getirmeyecektiniz ve sorumluluk altında kalacaktınız.”⁹⁰ Konu ile alakalı rivayetler arasında bu soruyu soranın Medine’nin dışından gelmiş bir bedevi olduğu, sorusunu sadece bir defa sorduğu ve Hz. Peygamber’in muhtemelen konuşması bölündüğü için kızıp konuşmasını kestiği ve akabinde şöyle tepki verdiği rivayet edilir: “Kim di o soruyu soran? Bedevi, “benim” dedi. Hz. Peygamber şöyle devam etti: ‘Evet, her yıl farzdır, demeyeceğimden nasıl emin olabilirsin (*mâzâ‘u‘ emminuke en -‘ekûle ne‘am*)?’⁹¹ Bu rivayette Hz. Peygamber’in kullandığı ifade ve verdiği tepki, babasının kim olduğunu soran şahsa annesinin verdiği ifade ve tepki ile birebir örtüşmektedir. Kanaatimizce her iki tepkide de bir varsayımın gerçekleşmesi durumundaki güç ve sorunlu duruma işaret edilmekte ve soru soranın bunu soru sormadan önce düşünmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Nasıl Abdullâh b. Huzâfe’nin annesinin kendisine verdiği tepkide zina imasını sadece bir *varsayım* olarak görüyorsa, Hz. Peygamber de haccın her yıl olabileceğini bir *varsayım* olarak görmektedir.

en-Nevevî ve İbn Dakîkî’l-‘İd (öl. 702/1303) gibi alimler, Hz. Peygamber’in sorulan soruya “*evet dersem, her yıl farz olacaktı*” şeklinde cevap vermesini, Hz. Peygamber’in islami

⁸³ Ma‘mer b. Râşid, Ma‘mer b. Ebî ‘Amr Râşid el-Ezdî, *el-Câmi‘*, thk. Hâbü’r-Rahmân el-A‘zamî, (Pakistan: el-Meclisu’l-İlmî, 1403/1983), 11/380. (No. 20797); Muslim, „el-Fedâ‘il”, 37 (No. 2359); Muslim, “el-Fedâ‘il”, 37 (No. 6272).

⁸⁴ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru’l-Kur‘âni’l-Hakîm (Tefsîru’l-Menâr)*, (b. y.: el-Hey‘etu’l-Mısıriyyetu’l-Âmmetu li’l-Kitâb, 1990), 7/110.

⁸⁵ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân ‘an te’vîli ‘âyi’l-kur‘ân*, 9/18; İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi‘u’l-‘ulûm ve’l-‘hikem*, thk. Mâhir Yâsîn el-Faḥl (Beyrut, 1429/2008, Dâru İbni’l Kesîr), 219.

⁸⁶ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân ‘an te’vîli ‘âyi’l-kur‘ân*, 9/21.

⁸⁷ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân ‘an te’vîli ‘âyi’l-kur‘ân*, 9/19.

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/54 (No. 2304)

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/54 (No. 2304); ed-Dâraḳûtnî, *sünen*, 3/340; Hz. Peygamber’in el-‘Ekra‘ b. Hâbis’in sorusuna, “hayır, hac bir defalık olmak üzere farz kılınmıştır. Ancak kim daha fazla hac yampak isterse, sevabını alır”, cevabı için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-müsned*, 3/403, (No. 3303); el-Hâkim en-Nîsâbü’rî, Ebû Abdillâh el-Hakîm Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrak*, thk. Muştafâ Abdulkâdir ‘Ata, (Beyrut: Dâru’l-kurubi’l-‘ilmiyye 1411/1990), 2/322, (No. 3156)

⁹⁰ Muslim, “el-Hac”, 73 (No. 1337).

⁹¹ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Ebû’l-Kâsim eṭ-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*; thk. Hâmdî b. Abdulmecid (Kahire: Mektebetu İbn Teymimme, 1915/1994), 8/159; eṭ-Taḥâvî, *Şerḥu muşkil’i’l-‘âsâr*, 4/110.

580 | Şuayip Seven. Hz. Peygamber'e Soru Sorma Yasağı - Tarihi Gerçekliği, Mahiyeti ...

hükümleri ilahi vahiy olmadan içtihadına göre belirleyebileceğine delil göstermişlerdir.⁹² Diğer rivayetlerde Hz. Peygamber'in "oruç her yıl mı farz?" sorusunu duyduktan sonra bir müddet sukut edip cevap vermediğini⁹³ ve "hayır"⁹⁴ ya da "senede bir defa farz"⁹⁵ diyerek soruyu açıkça cevaplaması akabinde "evet, her yıl, desem her yıl farz olurdu" dediği rivayet edilir. en-Nevevî'nin verdiği bilgiye göre diğer bir kısım alimler Hz. Peygamber'in İslami hükümleri belirlemede içtihad edemeyeceğini savunmuşlardır. Bu alimler Hz. Peygamber'in "evet deseydim farz olurdu" ifadesini, hakkında yeni bir ayet geldikten sonra evet deseydim farz olurdu şeklinde anlamışlardır.⁹⁶

Hz. Peygamber'e soru sorma yasağının Kur'an vahyinin iniş süreci ile başka bir ifade ile Hz. Peygamber'in şahsı ve hayatıyla sınırlı olduğu noktasında ulema ittifak etmiştir. İbn Abdilber bunu şu ifadeleri ile özetlemiştir:

"Günümüzde sorulan sorudan dolayı bir şeyin haram ya da helal olacağı endişesi artık kalkmıştır. Kim öğrenmek ve dini bilgisini derinleştirmek maksadı ile soru sorarsa cahilliğini gidermiş olur; bunda herhangi bir sıkıntı yoktur. Zira soru sormak cehaletin ilacıdır. Kim de anlamak maksadı ile değil de zora düşürmek ve bozgunculuk maksadı ile soru sorarsa, bunun azı da çoğu da helal değildir."⁹⁷

İbn Abdilber'in bu ifadeleri Hz. Peygamber zamanında uygulanan soru sorma yasağının "çok ve gereksiz soru sormaya" değil, yeni hükümlerin inmesine sebep olacağı endişesi ile dini hükümlere ilişkin genel anlamda soru sormaya yönelik olduğunu vurgulaması bakımında önemlidir. Aksi takdirde Hz. Peygamberin ölümüyle çok ve gereksiz soru sorma yasağının da kalkması beklenirdi.⁹⁸ Bu anlamda dini hükümlere dair soru sormanın gereksiz oluşu, soruların mahiyetinden daha ziyade, Kur'an'ın indiği döneme denk gelmesi ile alakalıdır. Bununla Kur'an'ın gerekli görüp temas etmediği her sorunun bizâtihi gereksiz olduğu vurgulanmaktadır.

Soru sorma yasağını, dini hükümlerde detay merakına karşı alınmış bir tedbir şeklinde de yorumlamak mümkündür: "Allah bazı şeyleri farz kıldı, bunları uygulayın! Bazı kurallar koydu, bunları aşmaktan sakının! Bazı konularda ise unuttuğundan dolayı değil, size karşı rahmetinden dolayı, susmuştur. Onları araştırıp soruşturmayın!"⁹⁹

et-Taberî'ye göre el-Mâ'ide 101'deki soru sorma yasağı, hakkında herhangi bir ayet inmemiş bütün dini sorular için geçerlidir. O, bu ayette Allah Teâlâ'nın sahabeye manen şöyle hitap ettiğini söyler:

"Allah Teâlâ farz olmamış işlerin farz olup olmadığı, helalliği belli olmayan konuların helal olup olmadığı ve haramlığı belli olmayan hususların haram olup olmadığı hakkında bu konularda herhangi bir ayet inmeden Hz. Peygamber'e sorular soran sahabeye şöyle hitap ediyor: Ey hakkında kitap ve vahiy indirmedim hususlarda Rasûlüme sorular soran mü'minler! Bu soruları sormayın! Zira bu konularda size bir ayet gelmesi, size zor gelir ve hoşunuza gitmez. Çünkü gelen ayet, yeni bir ameli ve hükmü size farz kılacağından, bir imtihan ve sinama niteliğinde olacak ve bu da

⁹² en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu şahiḥ Muslim b. Ḥaccâc*, 9/101; Taḳiyyuddîn b. Dakîkî'l-İd, *Şerhu'l-erba'în ḥadîsen en-Nevevîyye* (Mekke: Mektebetu'l-fayşaliyya, ts.), 39.

⁹³ Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Ḥaccâc, *el-Câmi'u's-şahiḥ*, "el-Ḥacc", 73 (No. 1337); en-Nesâ'î, "Menâsik", 1 (No. 3585, 3586).

⁹⁴ Muḥammed b. Abdillâh Abû Abdillâh el-Ḥâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrak*, thk. Muştafâ Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1411/1990), 1/642 (No. 1727).

⁹⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 21/291.

⁹⁶ en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu şahiḥ Muslim b. Ḥaccâc*, 9/101.

⁹⁷ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 21/292.

⁹⁸ *Kesratu's-su'âl* ifadesinin "çokça mal dilenme" yasağı şeklindeki yorumu için bk. İbn 'Abdilber, *et-Temhîd* 21/291; وإن الله حرم عليكم غفوق الأمهات، وؤاد البنات، ومنعاً، وهات. وكره لكم ثلاثاً: قيل وقال، وكثرة السؤال، وإضاعة المال، Muslim, „Kitâbu'l-'aḳḳiyye“, 5 (No. 4580); en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu şahiḥ Muslim b. Ḥaccâc*, 12/10.

⁹⁹ İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-'ilmi ve faḍlihi*, thk. Ebî Eşbâl ez-Zuheyrî (Suudi Arabistan: Dar ibni'l-hazm, 1414/1994), 2/1045 (No. 2010); Ebû Nu'aym, Aḥmed b. Abdullâh b. Aḥmed b. İshâk el-İsfehânî, *Ḥilyetu'l-evliyâ ve ṭabaḳâtu'l-eşfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1409/1989), 9/17' İbn Hacer el-Asḳalânî, *Fethu'l-bârî*, 13/266.

size ağır gelecektir. Bu yeni sorumluluk karşısında sonra pişman olacak, keşke sormasaydık duygusuna kapılacaksınız. Yeni gelen ayet belki de daha önce rahatlıkla uyguladığımız helal bir şeyi size haram kılacak ya da haram kabul ettiğinizi helal sayacaktır. Her hâlükârda bu değişiklik ya sizin daha önce hak bildiğinizi batıl, ya da batıl bildiğinizi hak yapacaktır ve bu durum hoşunuza gitmeyecektir. Ancak Hz. Peygamber'e ayetler nazil olduktan sonra gidip, bu ayetlerin anlamı hakkında soru sorarsanız, o size inen vahyi izah edecektir."¹⁰⁰

Burada eṭ-Ṭaberî'nin el-Mâ'ide 101'deki soru sorma yasağını çok ya da gereksiz soru sormaya değil, hakkında Hz. Peygamber tarafından açıklama yapılmamış hususlara dair genel bir yasak şeklinde anladığını görüyoruz.

Soru sorma yasağının Medineli sahabîlerle sınırlandırılması en-Nevevî ve İbn Hacer gibi şârihlere göre "eşyada asl olan ibahadır" külli kaidesi ile doğrudan alakalıdır.¹⁰¹ Bu anlamda yeni bir hükmü gerektirecek bir durum hasıl olursa bunun zaten Hz. Peygamber tarafından belirtileceği ifade edilmekte ve bir eylem yasaklanmadığı ya da emredilmediği sürece o eylemi yapmanın mübah olduğu öğretilmek istenmektedir. Bu durumu usul uleması Hz. Peygamber'in dini konularda yaptığı açıklamaların gerekliliğine ilişkin olarak "ihtiyaç halinde açıklamayı tehir etmek caiz değildir"¹⁰² genel prensibi ile ifade etmişlerdir. Bu anlamda soru sorma yasağını Hz. Peygamberin Medineli sahabeye yönelik şu tür bir hitabı olarak görmek mümkündür: "Sizinle aynı ortamda ve şartlarda yaşıyorum. Sizlere tebliğ ettiğim hükümlerin dışında yeni bir hükmü ya da açıklamayı gerektirecek bir gelişme olması durumunda, tebliğ¹⁰³ ve onun açıklamasını yapmak (tebyîn)¹⁰⁴ zaten benim peygamberlik görevim. Bunun için sizin soru sormanıza gerek yok!"

Behz b. Hâkîm, babası aracılığı ile dedesi Mu'âviye b. Hâdete el-Kuşeyrî'den naklettiği rivayette dedesinin Hz. Peygamber'e kendisine "iyi muâmele göstermeye layık en değerli şahıs kimdir" diye sorduğunu Hz. Peygamber'in "annendir" şeklinde cevap verdiğini ve dedesinin sorusunu "sonra kimdir" şeklinde üç defa tekrarladığını ve Hz. Peygamber'in iki defa daha "annendir" dedikten sonra üçüncüde "babandır" dediğini aktarır.¹⁰⁵ Bu rivayette Hz. Peygamber'in sorulan soruya her defasında yanıt vermesi ve sorunun tekrarına rağmen herhangi bir uyarıda bulunmaması dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber'in gösterdiği bu belirgin müsama-halî tutum, soru soran Mu'âviye b. Hâdete'nin Medine'de uzun süreli ikamet eden birisi olmamasına bağlamak mümkündür. İbn Sa'd (öl. 230/845), Mu'âviye b. Hâdete hakkında verdiği bilgiye onun Medine'ye sonradan geldiğini ve Hz. Peygamber'e "çeşitli konularda sorular sorduğunu" özellikle belirtmektedir.¹⁰⁶ İbn Sa'd'ın "Hz. Peygamber'e sorular sordu" bilgisini özellikle vermesi, Hz. Peygamber'e soru sormanın sahabe arasında dikkat çeken bir hususiyet olduğunu teyit etmesi bakımından önemlidir. eṭ-Ṭaberânî'nin kaydettiği bir rivayette

¹⁰⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 9/23:

"يَقُولُ تَعَالَى ذِكْرُهُ لِلَّذِينَ نَهَاهُمْ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ مَسْأَلَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نَهَاهُمْ عَنْ مَسْأَلَتِهِمْ إِثَاءً عَنْ فِرَاضٍ لَمْ يَفْرَضْنَاهَا عَلَيْهِمْ ، وَتَخْلِيلِ أُمُورٍ لَمْ يُخَلِّلَهَا لَهُمْ ، وَتَحْرِيمِ أَشْيَاءٍ لَمْ يَحْرِمْنَاهَا عَلَيْهِمْ قَبْلَ نَزُولِ الْقُرْآنِ بِذَلِكَ يَا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ السَّائِلُونَ عَمَّا سَأَلُوا عَنْهُ رَسُولِي مِمَّا لَمْ أَنْزَلْ بِهِ كِتَابًا وَلَا وَحْيًا لَا تَسْأَلُوا عَنْهُ ، فَإِنَّكُمْ إِنْ أَطَهَرَ ذَلِكَ لَكُمْ تَبْيَانٌ بُوْحِي وَتَنْزِيلٌ سَاءَكُمْ؛ لِأَنَّ التَّنْزِيلَ بِذَلِكَ إِذَا جَاءَكُمْ فَإِنَّمَا يَجِيبُكُمْ بِمَا فِيهِ امْتِحَانُكُمْ وَالاخْتِبَارُكُمْ ، إِنَّمَا بِإِجَابِ عَمَلٍ عَلَيْكُمْ ، وَلَزُومِ فَرْضِ لَكُمْ ، وَفِي ذَلِكَ عَلَيْكُمْ مَشَقَّةٌ ، وَلَوْمْ وَمُؤْنَةٌ وَكُلْفَةٌ ، وَإِنَّمَا بِتَحْرِيمِ مَا لَمْ يَأْتِ بِتَحْرِيمِهِ وَحْيِي كُنْتُمْ مِنَ التَّقْدِيمِ عَلَيْهِ فِي فَسْحَةٍ وَسَعَةٍ ، وَإِنَّمَا بِتَخْلِيلِ مَا تَعْتَقِدُونَ تَحْرِيمَهُ ، وَفِي ذَلِكَ لَكُمْ مَسَاءَةٌ لِنَهْيِكُمْ عَمَّا كُنْتُمْ تَرَوْنَهُ حَقًّا إِلَى مَا كُنْتُمْ تَرَوْنَهُ بَاطِلًا ، وَلِكَيْتُمْ إِنْ سَأَلْتُمْ عَنْهَا بَعْدَ نَزُولِ الْقُرْآنِ بِهَا ، وَبَعْدَ ابْتِدَائِكُمْ شَأْنَ أَمْرٍ فِي كِتَابِي إِلَى رَسُولِي إِلَيْكُمْ بَيِّنٌ عَلَيْكُمْ مَا أَنْزَلْنَا إِلَيْهِ مِنْ إِيْتَابِ كِتَابِي وَتَأْوِيلِ تَنْزِيلِي وَوَحْيِي "

¹⁰¹ Nevevî, *el-Minhâc şerhu şahîh Muslim b. el-Haccâc*, 9/101; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/261.

¹⁰² "İttefağa'l-ulamâ'u 'ennehû lâ yesûgu ta'hîru'l-beyâni 'an vaqti'l-hâceti ileyhi", Abdulvehhâb Hâllâf, *İlmu usûli'l-fikh*, (İstanbul: Eda Neşriyat, 1388/1968), 129.

¹⁰³ El-Mâ'ide, 5/67.

¹⁰⁴ En-Nahl, 16/43

¹⁰⁵ Tirmizî, „el-Bir ve's-Sile“, 1 (No. 1897).

¹⁰⁶ "وفد على النبي صلى الله عليه وسلم فأسلم وصحبه وسأله عن أشياء", Muḥammed b. İbn Sa'd, *Kitâbu'l-Ṭabaḳâtı'l-Kebîr*, thk. Ali Muḥammed 'Umer (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1421/2001), 6/204.

Mu'âviye b. Haydete'nin İslam'ın temel konuları hakkında Hz. Peygamber'e sorular yönelmek maksadı ile Medine'ye geldiğini görüyoruz.¹⁰⁷

Ebû Hurayra'nın "Peygamber'e bir adam geldi ve sordu"¹⁰⁸ şeklinde müphem bıraktığı bir rivayette, soru soranın yine Medine dışından gelen bir şahıs olması, Medine'deki soru sorma yasağının bedevi ve ziyaretçiler için uygulanmadığını destekler niteliktedir. Hadis kaynaklarımızda "Peygamber'e bir adam geldi ve sordu (câ'e raculün ilâ Rasûlillâhi fe-se'ele)" şeklinde çokça karşılaştığımız ismi müphem bırakılan şahısların çoğunun Medine dışından gelen bir yabancı olması kuvvetle muhtemeldir. Bir başka rivayette Ebû Hurayra bir adamın Hz. Peygamber'in yanına gelerek şöyle bir soru yönelttiğini rivayet etmektedir: "Bir adam gelip malımı gaspetmek isterse ne yapayım?" Hz. Peygamber: "Malına sahip çıkarsın, vermezsin!" (...).¹⁰⁹ Bu örnekte Hz. Peygamber'e gelip soru soran adamın kim olduğu tesbit edilememiştir.¹¹⁰ "Bir adam" nekra sigası ile rivayet edilen ve şârihler tarafından çoğu kez tespit edilemeyen bu şahısların Medine'ye dışarıdan gelmiş olma ihtimali yüksektir.¹¹¹

Soru sorma yasağının sadece Medine'de mukim olan sahabeye karşı uygulanmasının sebebi onların hükümlerde herhangi muhtemel bir değişikliği bizzat Hz. Peygamber'in tebliği ve uygulaması üzerinden görebilme imkânları ile açıklanabilir. Medine dışından gelen ve Medine'yi tekrar terk edecek insanların bu durumdan mahrum olmaları onlara tanınan soru sorma imkânı ile hafifletilmiştir.

4. Soru Sormanın Hermenötik Üstünlüğü

Soru sorma eylemi hatip-muhatab ilişkisinde muhatabın hatibi soruları ile yönlendirmesi bakımından, hatibin kendiliğinden yapmış olduğu konuşma ortamından farklılık arz eder.¹¹² Bu bakımdan Hz. Peygamber'in bir soruya ilişkin vermiş olduğu cevabın içeriği, Hz. Peygamber'in hutbede ya da gerekli gördüğü başka bir ortamda kendiliğinden yapmış olduğu açıklamalardan farklıdır. Soru soranın karşısındaki muhatabının söyleyeceğini içerik ve istikamet olarak etkileyebileceği için günümüzde soru sormak artık ayrı bir bilimsel disiplin (*the science of asking questions*) olarak ele alınmaktadır.¹¹³ Özellikle anket çalışmalarında sorunun yönünün, cevabın yönünü ve mahiyetini belirlediği bilinmekte ve belli sorularla istenilen anket sonuçlarına ulaşılabileceği için anket sonuçlarının doğruluğu ciddi tartışma konusu yapılmaktadır. Soru sormanın cevap üzerindeki etkisi günlük pratik hayatımızın dışında felsefe dünyasında da Sokrates'ten buyana tartışıla gelmiştir. Onun soruları ile karşısındaki

¹⁰⁷ Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûp, *el-Mu'cem el-'evsağ*, thk. Târîk b. 'Ivâdillâh b. Muhammed, (Kahire: Dâru'l-ğarameyn, ts.), 2/183 (No. 1658); Ebû Nu'aym, *Ma'rîfetü's-şahâbe*, 5/2503; eğ-Şahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, *Şerhu muşkili'l-'âsâr*, thk. Şuayip el-Arnâvût, (y.y.: 1415/1994, mü'essesetu'r-risâle), 10/357.

¹⁰⁸ Buğârî, "Edeb", 2, (No. 5971).

¹⁰⁹ Muslim, "İmân", 63, (No. 140).

¹¹⁰ Ahmed b. Burhâne'd-Dîn Sabt b. el-'Acemî', *Tenbîhu'l-mu'lim bi mubhemâti Şahîh Muslim*, thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan 'Âli Süleymân (Riyad: Dâru's-Şameyî, 1415/1994), 76. Muslim'in rivayetlerinde tam adı verilmemiş „müphem şahısların“ tespitine yönelik bu eserde müellif Ahmed b. Burhâne'd-Dîn Sabt b. el-'Acemî'nin (öl. 884/1479) bir çok „câ'e raculün“ ifadelerine yönelik lâ e'rifü şeklinde cevap vermiş ve ilgili şahısları tesbit edemediğini söylemiştir.

¹¹¹ Muslim'in rivayetlerinde tam adı verilmemiş „müphem şahısların tesbitine“ yönelik *Tenbîhu'l-Mu'lim bi Mubhemâti Şahîh Muslim* adlı eserde müellif Ahmed b. Burhâne'd-Dîn Sabt b. el-'Acemî'nin şahıslar „lâ e'rifü“

¹¹² Burada "soru sorma" sadece somut etkileşim açısından dikkate alınmıştır. Esasında "kendiliğinden konuşan" şeklinde nitelediğimiz hatip de somut neden ve sorular olmasa dahi doğduğu kültür, aldığı eğitim, kurduğu insani ilişkiler ve bunlardan edindiği tecrübeler gibi birçok unsurla karşılıklı etkileşim içerisinde ve konuşmasını bu çok yönlü etkileşimin bir ürünü olarak görmek gerekir. Hermenötikçilerin *hermeneutic circle* kavramı altında tartıştığı bu duruma makalemizin kapsamının dışında kaldığı için sadece işaret etmekle yetiniyoruz.

¹¹³ Nora Cate Schaeffer vd., "The Science of Asking Questions", *Annual Review of Sociology*, 29 (2003), 65-88.

insana kendi aradığı cevabı söyletmesi "ebe metaforu" olarak meşhur olmuştur. Sorunun cevap üzerindeki üstünlüğünü son felsefi hermenötikçilerden Gadamer "*Der hermeneutische Vorrang der Frage*" başlığı altında incelemiştir. Gadamer bu durumu "*Wahrheit und Methode*" adlı yapıtında şöyle ifade eder:

"Soru sormanın özünde, onun bir anlam taşıyor olması vardır. Ancak bu anlam, belli bir yöne sahip bir anlamdır. Sorunun anlamlı oluşu, içinde cevabın gerçekleşeceği bir yöne sahip oluşundadır, şayet cevap anlamlı ve tutarlı bir cevap olmak istiyorsa. Soru sormakla sorulan kişi belli bir yöne itilir. Sorunun ortaya çıkışı, sorulan şahsın varlığını çözer. İşte çözülmüş bu varlığı şekillendiren logos, bu itibarla cevabın kendisidir. Bu logos ancak sorudaki anlam kadar bir anlam taşır."¹¹⁴

Biz burada modern felsefi kavramlarla Hz. Peygamber'in yüzyıllar öncesi uyguladığı kısmi soru sorma yasağının hikmeti arasında doğrudan bir karşılaştırma yaparak bir tür anakronizme düşmek istemiyoruz. Gadamer burada cevabın anlamlı oluşunu, sorunun anlamıyla olan mutabakatına bağlamaktadır. Zira soru sormak bu yönüyle, cevap verenin düşüncesini yönlendirmesi bakımından hermenötik bir eylemdir. Cevabın anlamı, sorunun anlamına bağımlı kılınmaktadır. Gadamer'in görüşünün özellikle bu yönüyle Hz. Peygamber'in dini hükümlere ilişkin bir dönem getirdiği soru sorma yasağını açıklayabilecek felsefi bir zemin oluşturabileceğini düşünüyoruz. Biz, Hz. Peygamber'in dini sorulara ilişkin bir müddet koyduğu yasağın, farklı kültürlerin ve ilmi disiplinlerin çok uzun zamandan beri tartışa geldiği işte bu "sorunun cevaba olan etkisi" prensibi ile alakası olabileceğine dikkat çekmek istiyoruz. Yukarıda zikrettiğimiz rivayetler bize, Hz. Peygamberin insanların soruları sebebiyle yeni hükümlerin inebileceği kaygısını taşıdığını ve bundan dolayı dini hükmü açıklanmamış konularda soru sormayı yasakladığını göstermektedir. Hz. Peygamber'in bu kaygısını, İslami hükümlerin ilahiliği ve onun aşkın özgünlüğünün, insanların soruları tarafından yön ve mahiyet açısından etkilenmemesine yönelik şahsi ve insani bir reaksiyonu şeklinde değerlendirebiliriz.

Sonuç

Hz. Peygamber'e sorulan sorular ve onun vermiş olduğu cevaplar hiç kuşkusuz bir makeden daha kapsamlı bir araştırmayı gerektirmektedir. Araştırmayı kapsamlı kılan konunun tarihi, teolojik ve hermenötik gibi birbirinden farklı yönleri haiz olmasıdır. Hz. Peygamber'in hangi sorulara ne cevap verdiği ve sorulan soruların bu cevapların içeriği bakımından ne derece etkili olduğu İslam teolojinin semavi ve insani irtibatı bakımından ayrıca araştırmayı gerekli kılmaktadır. Biz bu çalışmamızda konunun hadis ilmi bakımından değerlendirilmesinde yoğunlaştık. Araştırmamızda vardığımız sonuçları şöyle özetlemek mümkündür:

Hz. Peygamber, günlük hayatın ihtiyaçlarına yönelik soruları memnuniyetle cevaplamış, buna mukâbil uygulama ihtimali olmayan gereksiz soruları da her zaman kerih görmüştür. Bunlardan bağımsız olarak dini hükümlerin artık genel yönleri ile somutlaştığı Medine döneminin son yıllarında o zamana kadar hakkında herhangi bir açıklama yapılmamış dini konulara ilişkin bir tür soru sorma yasağı uygulandığı anlaşılmaktadır. Araştırmalarımız söz konusu yasağın Medine döneminin yaklaşık son üç yılını kapsadığını ve sadece Medine'de kalıcı ikamet eden sahabeyle sınırlı tutulduğunu göstermektedir. el-Mâ'ide 101 ayetinde ifade edilen soru sorma yasağını sadece gereksiz ve faydasız sorulara hasretmek, hadis rivayetlerinde sahabenin dini hükümlere dair soru sormaktan belli bir dönem mutlak anlamda geri durduklarını izah etmede yetersiz kalmaktadır. Bu zamana kadar yapılan araştırmalarda sahabilerin bahsetmiş oldukları soru sorma yasağı sadece gereksiz ve çok soru sormanın kerih

¹¹⁴ Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode* (Tübingen: Mohr Paul Siebeck Verlag, 1960), 345: "Im Wesen der Frage liegt, daß sie einen Sinn hat. Sinn aber ist Richtungssinn. Der Sinn der Frage ist mithin die Richtung, in der die Antwort allein erfolgen kann, wenn sie sinnvolle, sinngemäße Antwort sein will. Mit der Frage wird das Befragte in eine bestimmte Hinsicht gerückt. Das Aufkommen einer Frage bricht gleichsam das Sein des Befragten auf. Der Logos, der dieses aufgebrochene Sein entfaltet, ist insofern immer schon Antwort. Er selbst nur Sinn im Sinne der Frage."

584 | Şuayip Seven. Hz. Peygamber'e Soru Sorma Yasağı - Tarihi Gerçekliği, Mahiyeti ...

görülmesi şeklinde değerlendirilmiştir. Bunda muhtemelen hem Hz. Peygamber'e sorulmuş onca soruların varlığı hem de soru yasağının pedagojik anlamda Hz. Peygamber'in irşad metoduyla uyumlayacağı görüşü etkili olmuştur. Hz. Peygamber döneminde uygulanan soru sorma yasağı özü itibari ile soruların aşırı ya da gereksiz olmaları ile alakalı değildir. Yeni hükümlere yol açabileceği sebebi ile Hz. Peygamber'in o güne kadar tebliğ ve tebyin etmediği dini konulara dair soruların genelini kapsamaktadır. Bu anlamda dini hükümlere dair soru sormanın gereksiz oluşu, soruların mahiyetinden daha ziyade, Kur'an'ın indiği döneme denk gelmesi ile alakalıdır. Bununla Kur'an'ın gerekli görüp temas etmediği her sorunun bizâtihi gereksiz olduğu vurgulanmıştır. Diğer bir ifade ile gerekli olan konuların insanların sorularından bağımsız olarak zaten Kur'an tarafından açıklanacağı ve Kur'an'ın değinmediği konuların ise gereksiz olduğu belirtilmektedir. eṭ-Ṭaberî başta olmak üzere el-Ḳurtubî, en-Nevevî, İbn Recep el-Ḥanbelî ve İbn Ḥacer el-Aşkalânî gibi alimler soru sorma yasağını bu genel anlamda yorumlamışlardır. Bu durum Hz. Peygamber'in kendisini dini hükümlerin belirlenmesinde mutlak yetkili değil, Allah Teâla tarafından belirlenen hükümlerin tebliğcisi ve açıklayıcısı konumunda gördüğüne işaret eder. Kendisini dini hükümlerin mutlak belirleyicisi olarak görmesi durumunda, soruların yeni hükümlerin inzâline sebep olabileceği endişenin anlam-sız olacağı izahtan varestedir. Bu minvalde hac ibadetine ilişkin olarak "evet deseydim, her yıl farz olacaktı" ifadesini konuyla alakalı diğer rivayetlerle birlikte düşündüğümüzde, Hz. Peygamber'in bununla dini hükümlerin mahiyetini ve kapsamını dilediği gibi tayin edebileceğini kastedmediği, sadece muhtemel bir varsayımda doğabilecek zorluğa dikkat çektiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- 'Acemî, Ahmed b. Burhâne'd-Dîn Sabt b. el-'Acemî'. *Tenbîhu'l-mu'lim bi mubhemâti Şahîh Muslim*. thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan 'Âli Süleymân. Riyad: Dâru's-Şamey'î, 1415/1994.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Musned*. Nşr. Şu'ayb el-Arnâvût. 38 Cilt. B.y.: Muessesetu'r-Risâle, 1421/2011.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. 'Amr b. Abdulhâlik. *Müsnedu'l-Bezzâr*. thk. Maḥfûz Raḥmân Zeynullâh. 18 Cilt. Medine: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Ḥikem, 1988/2009.
- Bozkurt, Nebi. "Nüfus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Nisan 20. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nufus#1>
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî. *el-Câmi'u's-şahîh*. Nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. B.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân ed-Dârimî. *Sunenu'd-Dârimî*. thk. Hüseyn Selîm Esed Ed-Dârâni. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğni, 1412/2000.
- Ḍâraḳuṭnî, Ebû'l-Ḥasen 'Ali b. 'Umer b. Ahmed ed-Dâraḳuṭnî. *Sunen*. thk. Şuayb el-Arnâvût. 5 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1424/2004.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sunen*. thk. Şuayb el-Arnâvût. 7 Cilt. B. y. : Dâru'r-Risâle 'Alemiyye, 1430/2009.
- Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtîbî. *el-Muvâfaḳât fî 'uşûli's-şerî'a*. thk. Muhammed el-İskendârî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 1429/2008.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdullâh b. Ahmed b. İshâk el-İsfehânî. *Hilyetu'l-evliyâ ve ṭabaḳâtu'l-esfîyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1409/1989.
- Ḥâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh el-Ḥâkim Muhammed b. Abdillâh. *el-Mustedrak*. thk. Muṣṭafâ Abdulkâdir 'Aṭa. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kurubi'l-'ilmiyye 1411/1990.
- Hallâf, Abdulvehhâb. *İlmu uşûli'l-fîkh*. İstanbul: Eda Neşriyat, 1388/1968.
- Gadamer, Hans-Georg. *Wahrheit und Methode*. Tübingen: J. C. B. Mohr Paul Siebeck, 1960.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm Ebû Bekr b. Ebî Şeybe. *Muşannef*. thk. Kemâl Yûsûf el-Ḥût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1409/1989.
- İbn Hacer, Ahmed b. 'Alî b. Hacer el-'Askalânî. *Fethu'l-bârî şerḥu şahîhi'l-buhârî*. thk. Muḥibü'd-Dîn el-Ḥaṭîb. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbnu'l-'Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh. *Aḥkâmu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdulkâdir 'Aṭa. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1424/2003.
- İbn Receb el-Ḥanbelî, Zeynuddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Şihâb. *Câmi'u'l-'Ulûm ve'l-ḥikem*. thk. Mâhir Yâsîn el-Faḥl. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbni'l Kesîr 1429/2008.
- İbn Hişâm, Abdulmelik b. Hişâm. *es-Sîratu'n-nebeviyye*. thk. Ṭâhâ Abdurra'ûf Sa'd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1411.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâ'îl b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Ali Şîrî. 14 Cilt. B. y. : Dâr İhyâ Turâsi'l-Arabî, 1408/1988.
- İbn Sa'd, Muhammed b. İbn Sa'd. *Kitâbu't-ṭabaḳâtü'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed 'Umer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Ḥancî, 1421/2001.
- Ḳâdî 'İyâd, İyâd b. Mûsâ b. 'İyâd Ebû'l-Faḍl. *İkmâlu'l-mu'lim bi fevâ'idü Muslim*. thk. Yaḥyâ İsmâ'îl. 8 Cilt. el-Mansura: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Ḳurṭubî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Umer b. İbrâhîm el-Ḳurṭubî. *el-Mufhim limâ 'eşkele min telḥîsi kitâbi Muslim*. thk. Ahmed Muhammed es-Seyyid. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996.
- Ma'mer b. Râşid, Ma'mer b. Ebî 'Amr Râşid el-Ezdî. *el-Câmi'*. thk. Ḥabîbu'r-Raḥmân el-A'zamî. Pakistan: el-Meclisu'l-İlmî, 1403/1983.
- Muslim, Ebû'l-Ḥasen Muslim b. el-Haccâc el-Ḳuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *el-Musnedu's-şahîhu'l-muḥṭaşar bi naḳli'l-'adl 'ani'l-'adl ilâ Rasûlillâh*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1334.

586 | Şuayip Seven. Hz. Peygamber'e Soru Sorma Yasağı - Tarihi Gerçekliği, Mahiyeti ...

- Nöldeke, Theodor. *Geschichte des Qorāns*. nşr. Friedrich Schwally. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 2/1909.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddîn en-Nevevî. *el-Minhâc şerhu şahîh Muslim el-Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i Turâsî'l-Arabî, 1392/1973.
- Reşid Rıza, Muhammed Reşid Rıza. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*. 12 Cilt. b.y.: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitâb, 1990.
- Rûyânî, Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî. *Musned*. thk. Eymen Ali Ebû Yemânî. 2 Cilt. Kahire, Muessesetu Kırıtuba, 1416/1995.
- Suyûtî, Ebû Fađl Celâleddîn Abdurrâhmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Merkezi'-Dirâsâti'l-Kur'âniyye. Suudi Arabisten: Vizâratu's-Şu'ûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-De've ve'l-İrşâd, ts.
- Schaeffer, Nora Cate ve Presser, Stanley. *The Science of Asking Questions*. Annual Review of Sociology. 29 (2003), 65-88.
- Tuncel, Muhammed Baki. *Gereksiz Soru Sormayı Yasaklayan Rivayetlerin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Taberânî, Süleyman b. Aĥmed b. Eyyûb Ebû'l-Kâsım eř-Taberânî. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. thk. Ĥamdî b. Abdulmecîd. 25 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymimme, 1994.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Aĥmed b. Eyyûp Kâsım eř-Taberânî. *el-Mu'cem el-'evsaş*. thk. Târiķ b. 'İvâdillâh b. Muhammed. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-ĥarameyn, ts. .
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr eř-Taberî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl 'âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdulmuĥsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hicr, 1422/2001.
- Tatlı, Bekir. *Hadis Tekniği Açısından Cibril Hadisi ve İslam Düşüncesine Yansımaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005.
- Ĥayâlisî, Süleymân b. Dâvûř eř-Ĥayâlisî. *Musned Abî Dâvûd eř-Ĥayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdulmuĥsin et-Türkî. 4 Cilt. El-Gize: Dâr Hicr, 1420/1999.
- Ĥahâvî, Ebû Ca'fer Aĥmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdullmelik eř-Ĥahâvî. *Şerĥu muşķi'li-l'âsâr*. thk. Şuayb el-Arnâvûř. 16 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1415/1994.
- Uraler, Aynur Uraler. *Hz. Peygamber'e Yahudi ve Hristiyanların Yöneltilikleri Sorular*. İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2016.
- Vâhidî, Ebû'l-Ĥasan Alî b. Ĥâsen el-Vâhidî. *Esbâbu nuzûli'l-Kur'ân*. thk. Kemâl Mesyûni Zeglûl. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1411/1991.
- Walbridge, John. *The Islamic Art of Asking Questions: 'Ilm al-İkhtilâf and the Institutionalization of Disagreement*. Islamabad: *Islamic Studies*, (Spring 2002).